

Spiegelproject Overdiepse polder

Rapportage verkenning

september 2003

Inhoudsopgave

<u>1</u>	<u>SAMENVATTING VAN DE VERKENNING MET ADVIES VAN BEWONERS EN ONDERNEMERS</u>	5
1.1	WATERBEHEER ALS RUIMTELIJKE OPGAVE	5
1.2	SPIEGELPROJECTEN OM TE LEREN DOOR TE DOEN	5
1.3	RESULTATEN VAN DE VERKENNING	6
1.4	OVERWEGINGEN VOOR DE TOEKOMST	8
1.5	VRIJWEL ZEKER GEEN SPIJT ACHTERAF	9
1.6	ADVIES VAN BEWONERS AAN DE VERANTWOORDELIJKE BESTUURDERS	11
1.7	PARTICIPERENDE ORGANISATIES	12
1.8	REFLECTIE OP HET PROCES	12
<u>2</u>	<u>INLEIDING</u>	13
<u>3</u>	<u>DE OVERDIEPSE POLDER: EEN SITUATIESCHETS</u>	15
3.1	GESCHIEDENIS	15
3.2	LANDBEZIT EN -GEBRUIK	15
3.3	PERSPECTIEVEN VAN BEWONERS EN ONDERNEMERS	18
3.3.1	BEDRIJFSVOERING IN DE OVERDIEPSE POLDER	19
3.3.2	PERSPECTIEVEN VOOR DE BEDRIJVEN	21
3.3.3	INDIVIDUELE PERSPECTIEVEN	23
<u>4</u>	<u>BELEIDSPERSPECTIEF</u>	27
4.1	INLEIDING	27
4.2	VIGEREND WATERBELEID EN LOPENDE INITIATIEVEN	27
4.3	RUIMTELIJKE BELEID	30
<u>5</u>	<u>CENTRALE VRAAGSTELLING T.A.V. DE OVERDIEPSE POLDER</u>	33
5.1	ALGEMEEN KADER	33
5.2	MOETEN?	33
5.3	KUNNEN?	34
5.4	WILLEN?	35
5.5	VERKENNING WATERSTANDSVERLAGEND EFFECT VAN OVERDIEPSE POLDER	35
5.6	(OVER)HOOGTE PRIMAIRE WATERKERINGEN	36
<u>6</u>	<u>RIVIERVERRUIMING IN DE OVERDIEPSE POLDER</u>	37
6.1	ACHT VARIANTEN OM DE DISCUSSIE OP GANG TE BRENGEN	37
6.2	BEOORDELING VAN DE VARIANTEN	37
6.3	EEN VOORKEURS- EN EEN TWEEDE KEUZE VARIANT	41
6.4	HYDRAULISCHE EFFECTIVITEIT VAN VARIANTEN	42
6.5	VRAGEN VAN BEWONERS	43
6.6	KWALITATIEVE TOETSING AAN BELEIDSKADERS	44
6.7	REGELING VOOR HERINRICHTING EN OVERSTROMINGSSCHADE	46
6.7.1	INLEIDING	46
6.7.2	HET HERINRICHTINGSPAKKET	47
6.7.3	HET SCHADE PAKKET	48
6.8	INDICATIE VAN KOSTEN	50

7	OVERWEGINGEN VOOR EEN ADVIES	55
7.1	VEILIGHEIDSOPTIES VOOR DE KORTE EN DE LANGE TERMIJN	55
7.2	EEN SPIEGELPROJECT ALS "GEEN SPLIJT" INGREEP VOOR RIVIERVERRUIMING	57
	COLOFON	61
	BIJLAGE 1: VERANTWOORDING	63

1 Samenvatting van de verkenning met advies van bewoners en ondernemers

*“Liever gaat het onze deur voorbij,
maar als het vroeg of laat dan toch moet,
dan snel een besluit en in één keer goed aanpakken.
Dan kunnen wij tenminste weer verder.”*

1.1 Waterbeheer als ruimtelijke opgave

Ruimte voor veiligheid

Klimaatsveranderingen en ruimtelijke ontwikkelingen in het stroomgebied van met name Maas en Rijn hebben in Nederland de afgelopen tien jaar voor ernstige wateroverlast gezorgd. Vanuit ons verleden zou verdere dijkversterking en dijkverhoging een voor de hand liggende oplossing zijn. We realiseren ons echter dat dit technische concept tegen grenzen aanloopt. Steeds sterkere dijken geven weliswaar een gevoel van veiligheid maar bieden geen duurzame bescherming tegen hoog water. Want als de prognoses van de klimaatsveranderingen juist blijken, zullen de grote rivieren met steeds hogere pieken water aanvoeren. Het water zal bij elke nieuwe extreem hoog water situatie zelf de zwakste dijkvakken uitzoeken en als die doorbreken zijn ernst en omvang van de ramp niet te overzien. Een duurzame oplossing is een combinatie van technische (dijken, dammen, gemalen, et cetera) en ruimtelijke maatregelen. Ruimte voor water kan een afvoergolf afvlakken, waardoor dijken in tact blijven en het rivierwater ietwat vertraagd maar veilig naar zee kan worden afgevoerd.

Meervoudig ruimtegebruik

Ruimte voor water is in het dichtst bevolkte land van de Europese Unie eenvoudiger gezegd dan gedaan. Waar eeuwenlang land aan water is onttrokken voor landbouw en later ook voor wonen en werken (Nederland telt 455 polders) zal het uitzonderlijk zijn en blijven als datzelfde land weer aan water wordt teruggegeven. Elke vierkante meter land heeft minimaal één bestemming en ook die bestemming heeft ruimte nodig. De oplossing ligt in meervoudig ruimtegebruik. In dit geval gaat het om het combineren van (tijdelijke) water(berging) met bestaande of nieuwe ruimtelijke functies. Deze oplossing vergt weliswaar een offer van de bestaande functies maar biedt beslist ook kansen voor nieuwe functies. Water kan in een streek nieuw leven inblazen, ook op sociaal-cultureel gebied. Meerstad in Groningen is hiervan een goed voorbeeld. In algemene zin is water niet langer iets dat per definitie buiten de deur moet worden gehouden. Het kan juist kleur geven aan een woonomgeving. Voor de recreatie -een sector die in Nederland meer werkgelegenheid oplevert dan de totale zakelijke dienstverlening- is water het blauwe goud dat te verzilveren is.

1.2 Spiegelprojecten om te leren door te doen

Spiegelprojecten

In een land dat zonder dijken en dammen regelmatig voor tweederde deel blank zou staan is het denken over water in korte tijd aanzienlijk veranderd. Met dijken en dammen alleen redden we het niet langer. Ruimte voor water betekent combineren van wonen en werken met water. Water is niet langer een vijand maar biedt vooral ook kansen. Evenmin is water nog uitsluitend een veiligheidsaan gelegenheid van overheden maar is het een essentieel

maatschappelijk deel van de openbare ruimte. Deze omslag in denken is nog maar amper, en dan nog maar op bescheiden schaal, in de praktijk gebracht. Ideeën voor meervoudig ruimtegebruik met water in een hoofdrol zijn er te over maar zij stuiten op uiteenlopende obstakels. Onderzoek van Habiforum (2002) heeft aangetoond dat overheden nog onvoldoende samenwerken en hun instrumentarium onvoldoende effectief inzetten. Overheden vragen bewoners en ondernemers van plangebieden nog al te vaak in te leveren zonder perspectieven te bieden. Ook financiering van integrale projecten -en daar praten we over- komt moeizaam van de grond, mede door het nog maar in de kinderschoenen staan van samenwerking tussen publieke, private en particuliere partijen.

Spiegelprojecten zijn gericht op het overbruggen van deze obstakels, op het realiseren van doorbraken in denken en doen en op het ombuigen van ogenschijnlijke bedreigingen naar kansen. Het gaat niet om dromen maar om het realiseren van voorlopers in de praktijk. Inherent hieraan spelen economische dragers een belangrijke rol. Bij spiegelprojecten gaat het per definitie om spannende combinaties van blauwe, groene en rode functies. Binnen spiegelprojecten participerende organisaties en personen gaan gezamenlijk voor het best denkbare resultaat, dat kan rekenen op enthousiasme of op zijn minst ruime acceptatie bij direct betrokkenen.

Overdiepse polder

Vanaf het moment dat de overheid kenbaar maakte het behoud van veiligheid vooral via ruimte voor water te willen realiseren, is de Overdiepse polder in beeld voor piekberging van tijdelijk overtollig water in de Bergsche Maas. Op basis hiervan hebben de bewoners van de polder het initiatief genomen voor een inrichtingsplan. Dit vanuit de gedachte dat een pro-actieve en constructieve medewerking de onzekerheid over de toekomst van de polder snel zou kunnen wegnemen. De noodzaak van ruimte voor water in de regio van de Bergsche Maas, de mogelijkheden van meervoudig ruimtegebruik, de constructieve opstelling van de bewoners en groen licht van de toenmalige staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat (Monique de Vries) hebben Habiforum en de Stuurgroep Benedenrivieren (in het kader van het programma 'Ruimte voor de Rivier') doen besluiten tot de start van het spiegelproject Overdiepse polder. Bewoners en ondernemers van de polder waren hoofdrolspelers tijdens de verkenning. Besluitvorming over wel of geen vervolg in de vorm van een planstudie is een zaak van de verantwoordelijke bestuurders.

Kentallen Overdiepse polder

Oppervlakte polder	• 550 ha
Oppervlakte uiterwaard	• 180 ha
Aantal inwoners	• 94
Aantal (bedrijfs)woningen	• 19
Bedrijvigheid	<ul style="list-style-type: none"> • 16 melkvee/akkerbouw bedrijven • 1 intensieve varkenshouderij • 1 jachthaven met 340 ligplaatsen • 1 oefenterrein Corps Commando's
Ligging polder en uiterwaarden	• 0,6 - 1,0 boven N.A.P.

1.3 Resultaten van de verkenning

Drie vragen

De fase van verkenning van een spiegelproject richt zich op drie belangrijke vragen. Het gaat om het moeten, het kunnen en het willen van een (majeure) verandering van het bestaande ruimtegebruik.

Moeten: gaat het om een probleem dat (op termijn) om een (onorthodoxe) ingreep vraagt?
 Kunnen: zijn oplossingen mogelijk die tot maatschappelijke winst leiden?

Willen: zijn direct betrokken en verantwoordelijke partijen bereid mee te werken aan de realisatie?

Moeten

In het kader van de Wet op de waterkering worden eens in de vijf jaar voor primaire waterkeringen (dijken van belang voor de veiligheid) zogeheten toetspeilen bepaald. Een toetspeil is de waterstand waartegen de betreffende waterkering bestand moet zijn en is tevens de basis voor berekening van het maatgevend hoogwater (MHW). Bij de vaststelling van de hydraulische randvoorwaarden in 2001 is het toetspeil ter hoogte van de Overdiepse polder met maximaal 60 cm verhoogd ten opzichte van 1996. Deze relatief sterke verhoging is gebaseerd op nieuwe inzichten in wisselwerking tussen rivierafvoer en getijdewerking, sedimentatie van slib door verlaging van het zomerbed bovenstreams, meer aanvoer uit zijrivieren en een hogere maatgevende afvoer bij Borgharen (van 3650 naar 3800 m³/sec).

Voor de lange termijn moet rekening worden gehouden met hogere pieken in de afvoer door de grote rivieren en verdergaande stijging van de zeespiegel. Schattingen voor de lange termijn voor verhoging van de waterstand in de Bergsche Maas, ter hoogte van de Overdiepse polder, lopen van 50 cm op tot 150 cm. Het opvangen van het verschil van 60 cm tussen het toetspeil van 1996 en 2001 is de taakstelling van het programma 'Ruimte voor de Rivier' voor de korte termijn. Beleidsmatig maakt de Overdiepse polder deel uit van de zoekgebieden voor ruimte voor de grote rivieren. In het programma 'Ruimte voor de Rivier' wordt gezocht naar een uitgekende set van ingrepen, waarmee de veiligheid van het riviereengebied weer op het gewenste niveau wordt gebracht. Maatregelen voor de korte termijn moeten in 2015 gerealiseerd zijn. In eerste instantie is de aandacht gericht op mogelijke maatregelen in buitendijkse gebieden. Dijkversterking wordt als sluitstuk gezien. Inzet van de Overdiepse polder als tijdelijke ruimte voor water kan voor de Bergsche Maas op cruciale momenten een waterstandsdeling opleveren van circa 30 cm.

Kunnen

De **nul variant** gaat uit van dijkversterking en dijkverhoging waar nodig en laat de Overdiepse polder als ruimte voor de rivier ongemoeid. Een aanzienlijk deel van de dijken langs de Bergsche Maas heeft een forse hoogte, tot wel 200 cm boven het toetspeil van 2001. Deze overhoogte geldt echter niet voor het hele traject en is binnen het traject sterk verschillend. Vooralsnog is niet duidelijk in welke mate voor deze dijken ook rekening moet worden gehouden met extra hoogte in verband met golfoverslag, zetting en inklinking. Verder is het nog niet duidelijk of deze dijken naast overhoogte ook voldoende oversterkte hebben. Voor een goede afweging is het voorts van belang de situatie bovenstreams en benedenstreams van de Overdiepse polder helder in beeld te brengen. Dijkverhoging langs de Bergsche Maas heeft uitsluitend lokale effecten. Deze variant past niet in het streven naar een op ruimtelijke leest geschoeid waterbeheer.

De **terpen variant** is een combinatie van technische en ruimtelijke ingrepen (zie kaartje). Het gaat om het verhogen van de regionale kering ten noorden van het Oude Maasje tot het niveau van een primaire waterkering (I). Het verplaatsen van woningen en bedrijven naar aan te leggen terpen langs de dijk (II). Het creëren van een overlaat of een in- en uitlaatconstructie, waardoor de polder bij extreem hoog water met de rivier kan meestromen (III). Het afgraven van een voormalig gronddepot in de westpunt van de polder, waarvan het materiaal mogelijk te gebruiken is voor aanleg van de terpen (IV). En het aanpassen van de waterhuishoudkundige infrastructuur, waaronder het verplaatsen van het poldergemaal (V). De nieuwe inrichting wordt zodanig ontworpen dat de polder niet vaker dan eens per 25 jaar wordt gebruikt voor meestroming. Het effect van deze variant voor verlaging van de waterstand van de Bergsche Maas ligt in de orde van grootte van 30 cm.

In de **midden variant** wordt in de lengterichting midden in de polder een primaire waterkering aangelegd. Hierdoor kunnen woningen en bedrijven in het zuidelijk deel ongemoeid worden gelaten. Woningen en bedrijven in het noordelijke deel moeten verdwijnen en zo mogelijk worden verplaatst naar elders, buiten de polder. Het effect van

deze variant voor verlaging van de waterstand van de Bergsche Maas is ongeveer 10 cm geringer dan dat van de terpen variant.

Willen

De verantwoordelijke overheden streven naar duurzame en betaalbare oplossingen voor de gevolgen van klimaatsveranderingen. Voor het rivierengebied als geheel zal het in de praktijk gaan om een combinatie van technische en ruimtelijke oplossingen. In de op stapel staande Nota Ruimte wordt zeer waarschijnlijk gepleit voor combinaties van water met wonen, werken, recreatie en natuur. Ook zal aandacht worden gevraagd voor behoud van het open karakter van het rivierenlandschap, de belevingswaarde ervan en ruimtelijke inpassing van belendende bebouwing. Vanuit agrarisch perspectief zal het accent worden gelegd op duurzame landbouw. In het Brabantse Streekplan 2002-2012 heeft de Overdiepse polder de functie 'grondgebonden veehouderij' gekregen en is de polder als zoekruimte voor waterberging aangewezen. Op zowel rijks- als provinciaal niveau wordt gepleit voor meervoudig ruimtegebruik, daar waar zich ook maar enigszins mogelijkheden voordoen. Uitgaande van het beleid en op basis van het 'moeten' en het 'kunnen', ligt het voor de hand dat overheden kiezen voor de terpen variant of de midden variant. Formeel ligt echter nog een lang traject voor ons voordat een keuze wordt gemaakt. Het lopende programma 'Ruimte voor de Rivier' leidt na het opstellen van een milieu effect rapportage (MER) en een maatschappelijke kosten baten analyse (MKBA) tot een planologische kernbeslissing (PKB Ruimte voor de Rivier). Dit formele traject leidt op zijn vroegst in 2006 tot een besluit over de toekomst van de Overdiepse polder.

De bewoners en ondernemers van de Overdiepse polder willen met de overheden meewerken aan behoud van veiligheid van het rivierengebied. De bewoners en ondernemers zijn minder bevreesd voor af en toe water in de polder dan voor een jarenlang slepende besluitvorming over het wel of niet inzetten van hun polder voor veiligheid. De huidige onzekerheid is fnuikend voor het investeringsklimaat. Investerings blijven beperkt tot het hoogst noodzakelijke, financiering wordt bemoeilijkt door terughoudendheid van banken en bedrijfsbeëindiging (pensionering) is schier onmogelijk vanwege de schaduwwerking van het programma 'Ruimte voor de Rivier'. Schaduwwerking maakt ook uitplaatsing van bedrijven problematisch, wat op zijn beurt het beleid voor extensivering van de landbouw in de wielen rijdt. Het 'willen' van de bewoners en ondernemers is verbonden aan voorwaarden: de vermogenspositie van alle direct betrokkenen moet op peil blijven en de schade aan onroerende zaken alsook de inkomstenderving moeten worden vergoed. Niemand mag er op achteruit gaan. De belangrijkste voorwaarde is wel dat de keuze definitief is en dat daarmee *'het gezeur en de energievretende onzekerheid'* over is. Nu al is duidelijk dat het geduld van bewoners en ondernemers eindig is en dat snelheid met plan- en besluitvorming is geboden om de constructieve medewerking vast te houden.

1.4 Overwegingen voor de toekomst

Perspectief van hoop en vrees

Voor bewoners en ondernemers van de Overdiepse polder zijn de varianten vanuit twee perspectieven te bezien. Het eerste perspectief is dat van hoop en vrees. Als uit berekeningen blijkt dat de overhoogte en -sterkte van de dijken langs de Bergsche Maas met bescheiden ingrepen waarschijnlijk voldoende zijn om zowel op korte als op lange termijn (2015 respectievelijk 2050) het water te kunnen keren, kan de nul variant als meest aantrekkelijk naar voren komen. Bewoners en ondernemers hebben dan de hoop dat, bijvoorbeeld als reactie op toekomstige wateroverlast, niet wederom de voor waterberging zo aantrekkelijke Overdiepse polder in beeld komt. Zekerheid daaromtrent krijgen zij allerminst. Als uit berekeningen blijkt dat de overhoogte en -sterkte voldoende zijn voor behoud van veiligheid op korte termijn en er wordt gekozen voor de nul variant, houden bewoners en ondernemers de vrees dat de polder na 2015 alsnog moet worden heringericht. De schaduwwerking van deze onzekerheid kan de financieel-economische en sociaal-culturele ontwikkelingen in de polder in een houdgreep nemen. Mochten overheden kiezen

voor de nulvariant, en daarmee een duurzame oplossing voor zich uitschuiven, verwachten de bewoners van de overheden dat de Overdiepse polder voor eens en voor altijd van de kaart verdwijnt als optionele zoekruimte voor water.

Perspectief van ingreep en energie

Het tweede perspectief is dat van een ingreep en daarna mentale energie. Ook als toekomstige berekeningen uitwijzen dat de overhoogte en oversterkte van de dijken met bescheiden ingrepen waarschijnlijk voldoende zijn voor het keren van water op korte en lange termijn, kan thans beargumenteerd worden gekozen voor de terpen of de midden variant. Argumenten zijn dan dat een combinatie van technische en ruimtelijke maatregelen de meeste garantie geeft op veiligheid, dat het effect van een bij extreem hoog water meestromende Overdiepse polder zich ook bovenstrooms uitstrekt (ter hoogte van 's-Hertogenbosch nog 10 cm waterstandsverlaging), dat de kosteneffectiviteit van inzet van de Overdiepse polder relatief hoog is en dat bewoners en ondernemers van de polder eindelijk zekerheid krijgen over de toekomst van hun directe leefomgeving. Het gebied wordt dan ontdaan van het psychologische slot en bewoners en ondernemers krijgen weer energie en mogelijkheden om de vele nieuwe kansen te benutten.

Lakmoesproef voor een veilige delta

Bijkomend doch niet onbelangrijk argument is het opdoen van ervaringen met de Overdiepse polder als voorloper van vele andere, in de toekomst nog te nemen rivierverruimende maatregelen. Het gaat om ervaringen met de realiteitswaarde van hydrologische modelberekeningen, (on)mogelijkheden van het beschikbare instrumentarium, het omgaan met condities van direct betrokkenen, financiering van de operatie en het samenwerken tussen overheden onderling en tussen overheden en bewoners en ondernemers. Vanuit de veronderstelling dat van ervaringen kan worden geleerd is herinrichting van de polder te beschouwen als een evaluatie ex ante voor het programma 'Ruimte voor de Rivier'. Wellicht is het zelfs te beschouwen als de lakmoesproef ('the proof of the pudding') voor het op ruimtelijke leest geschoeide waterbeleid. Met het oog op de formele Planologische Kern Beslissing kunnen eventuele onjuiste aannamen voortijdig aan het licht treden en kan worden voorkomen dat deze in het wettelijk instrumentarium sluipen.

Inkopper voor integraal denken en doen

Met het inzetten van de Overdiepse polder als ruimte voor de rivier, als de omstandigheden daar om vragen, dient zich nog een inkopper aan voor het in praktijk brengen van integraal beheer. De aanleiding hiervoor ligt in de bouw van een nieuwe keersluis in het Heusdensch Kanaal. Als deze sluis wordt dichtgezet om hoogwater in de Afgedamde Maas te voorkomen, leidt dat tot een geringe peilverhoging (1,7 cm) van de Bergsche Maas. Om dit - conform de wettelijke verplichting- te compenseren zijn door de betrokken waterschappen plannen uitgewerkt voor het graven van twee hoogwatergeulen (nevengeulen) in de uiterwaarden langs de Bergsche Maas. De geraamde kosten hiervan bedragen 11,5 miljoen euro. Vanwege deze relatief hoge kosten en de resultaten van de verkenning in het kader van het spiegelproject hebben Provincie Noord-Brabant en Provincie Gelderland onlangs besloten te onderzoeken of de plicht tot rivierbedcompensatie te combineren is met meervoudig ruimtegebruik van de Overdiepse polder. Als dat zo is, kan mogelijk worden afgezien van de aanleg van beide geulen. In overleg met de staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat (Melanie Schultz van Haegen) is aanleg van de hoogwatergeulen uitgesteld, in afwachting van resultaten van dit onderzoek.

1.5 Vrijwel zeker geen spijt achteraf

Thans acceptatie van maatschappelijke opgave

In Nederland is op vele terreinen sprake van een aanzienlijke kloof tussen beleid en uitvoering. De Rekenkamer ziet een belangrijke oorzaak in de overwaardering van beleidsvorming en de onderwaardering van uitvoering. De kloof geldt beslist ook voor het op

ruimtelijke leest geschoeide waterbeleid. Willen we binnen een voor burgers aansprekende termijn (2004/2005) kunnen tonen wat de immense opgave met water voor een delta als Nederland in de praktijk betekent, moeten overheden niet uitsluitend blijven hangen in over elkaar rollende studies en beleidsvorming. De wateropgave is immers niet alleen een technische maar veeleer een maatschappelijke opgave. Blijven rekenen en tekenen totdat alles voorafgaande aan uitvoering bekend is, kost veel tijd en gaat voorbij aan het ontstane momentum om werk te maken van duurzaam waterbeheer.

Het stapelen van rapporten laat direct betrokkenen (te) lang in onzekerheid en dat doet het toch al uiterst broze vertrouwen in de overheid verder afbrokkelen. *'Wat wil die overheid nou?'*, is een nu al regelmatig te beluisteren kreet tijdens werksessies. Anders dan voor de meeste zoekgebieden langs de grote rivieren, is voor de Overdiepse polder thans al zoveel bekend dat uitvoering van de terpen- of de midden variant met grote zekerheid later geen spijt oplevert. Verder studeren totdat op papier uiteindelijk een 100% (schijn)zekerheid in beeld is, zorgt waarschijnlijk voor meer technische zekerheid en vrijwel zeker voor aanzienlijke verhoging van maatschappelijke weerstand. Bewoners en ondernemers van de polder zijn thans onder voorwaarden bereid tot medewerking aan een majeure opgave, maar die bereidheid is geen technisch maar een maatschappelijk gegeven dat aan verandering onderhevig is.

Gunstige kosteneffectiviteit

De kosten van uitvoering zijn zowel geraamd in het kader van het spiegelproject als in het kader van het landelijke programma 'Ruimte voor de Rivier'. Het spiegelproject komt uit op lagere kosten, onder meer door er van uit te gaan dat het mogelijk is werk met werk te combineren en dat onvoorziene kosten niet meer dan 20% bedragen in plaats van de voor het landelijke programma geldende 30%. Verder is ook een aantal kostenposten lager ingeschat. Voor de terpen variant zijn de aanlegkosten in het kader van 'Ruimte voor de Rivier' geraamd op 130 miljoen; de totale kosten zijn geraamd op 150 miljoen (zie tabel). Voor de midden variant gaat het om aanlegkosten van 125 miljoen; hiervoor zijn de totale kosten geraamd op 153 miljoen (zie tabel). In het kader van het spiegelproject zijn de aanlegkosten voor de terpen variant geraamd op 91 miljoen en voor de midden variant op 86 miljoen.

In de tabel is een vergelijking gemaakt tussen de mogelijke maatregelen langs de Bergsche Maas en de Amer, die in het programma 'Ruimte voor de Rivier' zijn uitgewerkt. De mogelijke maatregelen zijn in volgorde van kosteneffectiviteit geplaatst (op nummer 1 de hoogste, op nummer 19 de laagste). De kosteneffectiviteit is uitgedrukt in het aantal vierkante meters waarover waterstandsverlaging wordt gerealiseerd, gedeeld door de totale kosten. Uit de tabel blijkt dat de kosteneffectiviteit van zowel de terpen variant als de midden variant relatief gunstig is, vrijwel onafhankelijk van de gehanteerde kostenraming. De varianten worden qua kosteneffectiviteit slechts voorgedaan door maatregelen gericht op het verdiepen van het zomerbed van Bergsche Maas (en Amer). Concreet gaat het om het uitbaggeren van één of beide rivieren. Het is zeer waarschijnlijk dat deze maatregelen geen duurzaam effect sorteren, gezien de continue aanvoer van sediment (slib) uit bovenstroomse gebieden. Bovendien past verdieping van het zomerbed niet in het streven naar ruimtelijke in plaats van technische maatregelen.

Een belangrijke conclusie is dan ook dat de beide varianten uit het spiegelproject voor de korte termijn als gunstig naar voren treden en dat het inzetten van de Overdiepse polder voor de lange termijn de meest kosteneffectieve ruimtelijke maatregel is. Argumenten om voorbij te gaan aan de mogelijkheden van de Overdiepse polder kunnen dus (ook) niet worden gevonden op het vlak van de kosten in verhouding tot de maatschappelijke baten. Dit staat evenwel los van de feitelijke financiering.

Mogelijke maatregelen ter hoogte van de Bergsche Maas in volgorde van kosteneffectiviteit*	Kosten in miljoenen euro's	Maximale waterstand sverlaging in cm	Kosteneffectiviteit in aantal m2 waterstandsverlaging per miljoen euro's
1. Verdiepen zomerbed Bergsche Maas	86	38	149
2. Verdiepen zomerbed Bergsche Maas en Amer	146	41	99
3. Terpen variant spiegelproject**	91	30	88
4. Midden variant spiegelproject**	69	20	72
5. Overdiepse polder voor landbouw (inhoudelijk = 3)	150	30	53
6. Verbreden zomerbed buitendijks Maas	339	47	35
7. Overdiepse polder gehalveerd (inhoudelijk = 4)	153	20	33
8. Aanleggen groene rivier Land van Heusden en Altena	685	69	29
9. Overdiepse polder voor (natte) natuur	282	31	27
10. Verdiepen zomerbed Amer	60	4	25
11. Aanleggen overlaatgebieden zuidoever	301	12	22
12. Verleggen dijk noordoever	191	16	19
13. Behoedzaam vergraven winterbed buitendijks Maas	274	21	15
14. Verleggen dijk zuidoever	303	18	15
15. Inzetten Oude Maasje aan zuidoever	200	7	9
16. Verlengen Keizersveer zuid- en noordoever	412	11	8
17. Inzetten Gat van de Ham	139	2	5
18. Verlengen Keizersveer zuidoever	318	2	1
19. Verlagen kaden Biesbosch	10	0	0

* Informatie in deze tabel behoudens ** is ontleend aan de zogeheten Blokkendoos (versie 1.09 mei 2003). Voor de kostenraming is uitgegaan van de systematiek Projecten Ramingen Infrastructuur (PRI) gericht op de totale kosten. Hierin zijn ook de kosten van schadevergoeding begrepen, alsook beheer en onderhoud uitgaande van een levensduur van vijftig jaar.

** Ramingen zijn gebaseerd op uitgangspunten en aannamen voor de Overdiepse polder binnen het spiegelproject en hebben uitsluitend betrekking op aanlegkosten.

1.6 Advies van bewoners aan de verantwoordelijke bestuurders

Start planstudie voor terpen variant

Vanuit de context van de (toekomstige) wateropgave in het rivierengebied en op grond van de veronderstelling dat de Overdiepse polder als voorbeeld dient van een betrouwbare en op kosteneffectiviteit en uitvoering gerichte overheid, geldt als advies om nog in 2003 te starten met de planstudie voor de terpen variant. Deze variant heeft de uitdrukkelijke voorkeur van de bewoners vanwege het definitieve, robuuste en kosteneffectieve karakter van deze oplossing, de versterking van de landschappelijke en mogelijk cultuurhistorische kwaliteit en bovenal van de sociale cohesie binnen de polder. De midden variant, die leidt tot opdeling van polder en percelen, differentiatie in grondprijzen, noodzaak van kavelruil en het ontstaan van 'blijvers' en 'wijkers' roept vrijwel zeker ernstige spanningen op. Een snelle start van de planstudie loopt weliswaar (ver) vooruit op het formele traject van de PKB Ruimte voor de Rivier, maar leidt later vrijwel zeker niet tot spijt.

Vasthouden van participatie

Ter voorbereiding van de planstudie moet een plan van aanpak worden opgesteld, zoals dat ook is gebeurd ter voorbereiding van de verkenning in het kader van het spiegelproject Overdiepse polder. Het spreekt voor zich dat bewoners en ondernemers van de polder ook bij het vervolg een belangrijke rol willen spelen. Het gaat immers om ontwerpen van hun toekomstige leefomgeving en om maatwerk-oplossingen voor individuele bewoners. Bij dit laatste valt te denken aan een nieuwe woning met bedrijf op een terp, een woning met bedrijf buiten de polder of geld. De nog te ontwerpen regelingen tussen overheid en bewoners zullen moeten resulteren in een evenwicht tussen 'vrijwillige blijvers' (de terpen bieden ruimte voor circa tien woningen met bedrijven) en 'vrijwillige wijkers'.

1.7 Participerende organisaties

- Gebiedscommissie Wijde Biesbosch
- Gemeente Waalwijk
- Habiforum
- Hoogheemraadschap van West-Brabant
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
- Projectorganisatie Ruimte voor de Rivier Bureau Benedenrivieren
- Provincie Noord-Brabant
- Stuurgroep Benedenrivieren
- Vereniging Belangengroep Overdiepse polder
- Waterschap De Dongestroom

1.8 Reflectie op het proces

Bestuurlijke moed voor onorthodox avontuur

Dit spiegelproject is een initiatief van vier actoren. Allereerst de bewoners en de ondernemers van de Overdiepse polder, die vooruitlopend op plannen van overheden om water in te passen, zelf het inrichtingsplan '*Overdiep ... retentie?*' hebben opgesteld. Verder de Bezinningsgroep Water die zocht naar enkele locaties waar het nieuwe vooralsnog papieren waterbeheer concreet zou kunnen worden gemaakt. Habiforum ontwikkelde parallel hieraan interesse in enkele praktijkcases (later spiegelprojecten genoemd), waar via doen zou kunnen worden geleerd van het proces dat nodig is om tot uitvoering te komen. Tot slot heeft de Stuurgroep Benedenrivieren, waarin onder meer Provincie Noord-Brabant en het Ministerie van Verkeer en Waterstaat op bestuurlijk niveau zijn vertegenwoordigd, de 'license to operate' gegeven voor het spiegelproject. Hiermee hebben de verantwoordelijke bestuurders groen licht gegeven voor een onorthodox avontuur, met bewoners en ondernemers in een hoofdrol.

Persoonlijke verbintenissen

Het onderzoek voor de verkenning is uitgevoerd door een klein projectteam, dat intensief met de voorzitter van de Vereniging Belangengroep Overdiepse polder (Sjaak Broekmans) en de andere bewoners heeft samengewerkt. De inbreng van actuele technische kennis door de projectorganisatie Ruimte voor de Rivier (Bureau Benedenrivieren, René Bol) was voor het onderzoek cruciaal. De begeleiding van de verkenning was in handen van een kerngroep onder voorzitterschap van Provincie Noord-Brabant (Ben van den Reek). De voorzitter van de kerngroep was de schakel naar de Stuurgroep Benedenrivieren. Provincie Noord-Brabant heeft invulling gegeven aan uiteenlopende rollen: actief meedenker met het projectteam, voorzitter van het 'ambtelijk' proces en voorzitter van de Stuurgroep Benedenrivieren (die de betrokken ministeries adviseren met het oog op een formeel besluit over het vervolg van de verkenning, al dan niet in de vorm van een planstudie). Tevens is door Provincie Noord-Brabant via de kerngroep de verbinding gelegd met de Gebiedscommissie Wijde Biesbosch, die in deze regio het proces van revitalisering vorm geeft. De verantwoordelijke portefeuillehouders (Jan Boelhouwer en later Lambert Verheijen) zijn een persoonlijke verbintenis aangegaan met het project, iets dat op cruciale momenten essentieel was voor het bereikte resultaat.

Best denkbare resultaat

Habiforum heeft vanuit een excentrische positie en zonder enig belang in de Overdiepse polder zelf, de rol gespeeld van innovatief regisseur. Dit in soepel samenspel met en in aanvulling op het werk van Provincie Noord-Brabant, als de formele regisseur van ruimtelijke ontwikkelingen op regionale schaal. Habiforum heeft gewerkt als betrokken buitenstaander en heeft gepoogd uit het proces te halen wat er in zat, opdat het resultaat vanuit maatschappelijk perspectief het best denkbare is.

2 Inleiding

In 2000 zijn diverse rapportages verschenen over waterbeheer en ontwikkelingen die op Nederland afkomen. Bekende rapporten zijn Waterbeleid voor de 21e eeuw (Commissie Waterbeheer 21e eeuw) en Het blauwe goud verzilveren (Rathenau Instituut). Deze en andere onderzoeken zijn onafhankelijk van elkaar uitgevoerd en toch is de kern van alle boodschappen eensluidend: het waterbeheer is niet klaar voor de gevolgen van klimaatsverandering, bodemdaling en steeds verdere bebouwing van de open ruimte. Toekomstgericht waterbeleid, zoals onder meer verwoord in de Derde en de Vierde Nota Waterhuishouding, is er wel maar komt moeizaam verder dan papier.

Op 12 maart 2001 is het concept van Spiegelprojecten besproken tijdens een bijeenkomst van de Bezinningsgroep Water onder voorzitterschap van Neelie Kroes. Bijzondere gast was Monique de Vries, toenmalig staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat. Tijdens de bijeenkomst werd ingegaan op het initiatief dat bewoners van de Overdiepse polder hadden genomen om op constructieve wijze mee te denken over de herinrichting van hun polder en de mogelijke gevolgen die het scheppen van ruimte voor de rivier hier voor hun bedrijven zou kunnen hebben. De staatssecretaris zei open te staan voor de geschetste benadering en vond dat vanwege het experimentele karakter en de noodzaak tot snelle zichtbare resultaten bepaalde procedures waar mogelijk moesten worden versneld. De staatssecretaris rekende hierbij op steun van andere overheden. Zowel de voorzitter als de staatssecretaris benadrukten het belang van goede communicatie tussen betrokken partijen.

Met een brief van 12 juli 2001 heeft de staatssecretaris haar enthousiasme voor het initiatief van de Bezinningsgroep Water wat betreft de Spiegelprojecten ook schriftelijk bevestigd aan de voorzitter van de Bezinningsgroep. In deze brief geeft zij te kennen dat activiteiten gericht op de Overdiepse polder thuis horen in het PKB-traject Ruimte voor de Rivier, meer in het bijzonder het Ruimte voor Benedenrivieren gedeelte daarvan. De regionale Stuurgroep Benedenrivieren (Stuurgroep BER) heeft zich positief uitgesproken over een dergelijk verkennende studie als pilotstudie voor de regio als wel voor het landelijke proces. De Stuurgroep BER adviseert de staatssecretaris over de maatregelen die voor het benedenriviereengebied in de PKB opgenomen moet worden. Daarbij gaat het primair om een oplossing voor de korte termijn (tot 2015), echter nadrukkelijk met een doorkijk naar (en mogelijke planologische reservering voor) de lange termijn.

Het Spiegelproject valt onder de verantwoordelijkheid van de Stuurgroep Benedenrivieren, maar wordt in de uitvoering begeleid door een kerngroep waarin vertegenwoordigers van relevante overheden, bewoners en bedrijven in de polder zitting hebben. Het project bestond uit twee gedeeltes: in eerste instantie is in het najaar van 2002 verkend of de Overdiepse polder een reële bijdrage zou kunnen leveren aan het oplossen van de hoogwater problematiek van de Bergsche Maas. Dit bleek het geval te zijn hetgeen voor de Stuurgroep BER aanleiding was om in November 2002 te besluiten het verkennende project geheel uit te voeren, met volledige participatie van de bewoners van de polder.

Het voor u liggende rapport is een beschrijving van de resultaten van de verkennende studie. Het is opgesteld door de adviesbureaus Accanto, SevS en ANA. Ruim een jaar hebben projectteam, kerngroep en bewoners op intensieve wijze samengewerkt om tot dit resultaat te komen. Belangrijke bijdragen zijn geleverd door het Bureau BER, met name waar het hydraulische berekeningen betreft, en door de Provincie Noord Brabant die achter de schermen veel werk verricht.

3 De Overdiepse polder: een situatieschets

3.1 Geschiedenis

De Overdiepse polder is ontstaan in 1904, toen de Bergsche Maas gereed kwam in het kader van de verbetering van de Maas afvoer. Wat nu de Overdiepse polder is, was een laag, slecht ontwaterd gebied dat gebruikt werd voor extensieve hooiwinning. Het werd doorsneden door het Oude Maasje en enkele zijkreken. De Dussense Gantel was een bedijkt kanaal in open verbinding met het Oude Maasje, dat toegang gaf tot de haven van Dussen. Lang daarvoor was dit gebied een uitloper van de Biesbosch, een binnensee die ontstond tijdens de St. Elizabethsvloed in 1421. Het oostelijk deel van de polder heeft op de topografische kaart van rond 1908 (als de Bergsche Maas al is gegraven) nog de toponiem 'de Aanwassen', hetgeen duidt op terugwinning van land op het open water. Deze naam wordt later niet meer vermeld. Dezelfde topografische kaart vermeldt ook dat er op de westelijk kop van de polder binnendijs een 'Grondbergplaats' te vinden is, nu lokaal "het stort" genoemd. Deze ophoging is er nog steeds, en beslaat een oppervlakte van ongeveer 48 ha. Het westelijk deel daarvan herbergt een oefenterrein van Defensie. Overigens is het als landbouwgrond in gebruik. Deze grondberging is afkomstig van overschotten uit de Bergsche Maas, die men ergens kwijt moest (zie figuur 2.1).

In het verre verleden werd de Overdiepse polder gerekend tot het land van Altena. Het Oude Maasje was daarvan de zuidgrens. Door de veranderde situatie na het graven van de Bergsche Maas kwam het gebied bij de "Zuid" Brabantse gemeenten Raamsdonk (de Grondbergplaats), Waspik (het grote middengedeelte), en Sprang-Capelle (de Oostelijke Aanwassen). Na de gemeentelijke herindeling in 1997 zijn de gemeenten Waspik en Sprang-Capelle samengevoegd met Waalwijk tot de gemeente Waalwijk. De westelijke punt van de polder, (ongeveer de Grondbergplaats) behoort tot de gemeente Geertruidenberg, waarvan Raamsdonk een onderdeel vormt.

Het hele gebied tussen Maas en Langstraat was vroeger in opstreckende slagen verkaveld. De Overdiepse polder inclusief de uiterwaarden, bestond uit een parallelle verkaveling van percelen met een breedte van zo'n 20 à 30 meter en maximaal 1300 meter lang, over de gehele diepte van de polder, gescheiden door ondiepe sloten. Overigens was heel dit gebied ten noorden van de Langstraatdorpen onbewoond gebleven als gevolg van de slechte waterhuishouding. De meeste boerenbedrijven waartoe de Overdiepse polder behoorde, waren gehuisvest in de lintbebouwing van de Langstraat dorpen. Het veerhuis van het Waspiks Veer was het enige gebouw. In 1948 is een herverkaveling uitgevoerd, echter zonder boerderij verplaatsing. Het oude verkavelingspatroon verdween, en werd vervangen door een rationele blokverkaveling van grote rechthoekige percelen.

In het begin van de zeventiger jaren van de vorige eeuw heeft in de Overdiepse polder een tweede herinrichting plaats gevonden als onderdeel van de ruilverkaveling 'Zuiderafwateringskanaal en Beneden Donge', waarbij ook de landerijen ten zuiden van het Oude Maasje betrokken waren. Toen zijn er nieuwe boerderijen gesticht, werden percelen uitgeruild, en zijn de wegen verhard. Alleen de uiterwaarden tonen nog iets van het oude slagenlandschap, hoewel de percelen ook daar behoorlijk werden verbreed. De uiterwaarden zijn altijd in het bezit van de Staat gebleven, maar werden wel aan de nieuwe bedrijven in pacht toebedeeld, als extra stimulans voor de verplaatsing..

3.2 Landbezit en -gebruik

Algemeen

De Overdiepse polder ligt op de overgang van het Rivierengebied en het Zeekleigebied (SGR-2). Bodemkundig behoort de polder bij het zeekleigebied. Visueel past hij eerder bij het

rivierenlandschap. Het maaiveld bevindt zich globaal tussen 0,6 en 1,0 meter boven NAP. De Grondbergplaats ligt met 5 à 6 meter boven NAP beduidend hoger (zie figuur 2.3). In het oosten begint de polder waar de landbouwweg, komend uit de Capelse Uiterwaard, de winterdijk oversteeft en binnendijs gaat lopen. De polder wordt verder geheel omsloten door de Bergsche Maas in het noorden en het Oude Maasje in het zuiden, tot waar deze in het westen samenkomen. De oppervlakte bedraagt zo'n 550 ha binnendijs land en 180 ha buitendijs.

Landbouwgronden

Een zestiental nieuwe landbouwbedrijven werd gesticht in de Polder, en toegedeeld aan boeren uit Raamsdonk en Waspik, die bereid waren om te verplaatsen. Deze bedrijven bestaan nog steeds in bijna ongewijzigde staat. De oppervlakte per bedrijf varieert enigszins, maar schommelt tussen 25 en 40 ha. Van alle bedrijven hebben er 9 een pacht in de Overdiepse Uiterwaard. Een deel van de binnendijs landbouwgrond is in eigendom bij derden: gemeentes, de Godshuizen, klooster St. Catharinadal te Oosterhout, etc. Een klein areaal wordt beboerd van buiten de polder. Verder is er één varkenshouderij gevestigd.

Oppervlaktewater

Het afwateringssysteem van het landbouwgebied is eigendom en de verantwoordelijkheid van het waterschap de Dongestroom¹. Een centraal onder aan de Maasdijk geplaatst gemaal slaat het teveel aan water uit op de Maas. Het waterschap onderhoudt ook de sloten en tochten, tot op het niveau dat die geen achterliggende eigenaren meer bedienen. Die scheidingsloten, en de sloten geheel binnen de kavels worden door de eigenaren zelf tweemaal per jaar geschoond. Een probleem voor voldoende snelle toestroom van water naar het uitwateringspunt is het massaal optreden van drijvende wieren en dergelijke. De waterkwantiteitszorg van het Oude Maasje boven de keersluis is in handen van het waterschap.

Jachthaven en werf

Aan het Oude Maasje ten zuiden van de polder bevindt zich sinds mensenheugenis het veerhuis. Het staat op een terp, niet veel lager dan de kade langs het Oude Maasje. Voorheen werd hier het Waspiks Veer onderhouden, vooral voor het overzetten van landbouwverkeer. In 1978 is de nabijgelegen brug gebouwd. De exploitant van het veer was eigenaar (zijn zoon is dat nu) van het veerhuis en een perceel grond (omtrekt 0,8 ha) daaromheen. Als tweede activiteit werd een eenvoudige scheepswerf geëxploiteerd. Na de sluiting van het veer is de scheepsreparatiewerf, samen met een jachthaven als hoofdactiviteit voortgezet. Het bedrijf omvat 310 vaste ligplaatsen, faciliteiten voor doortrekkers (zo'n 30 plaatsen), en twee gesloten hallen voor reparatie en op beperkte schaal nieuwbouw van (motor)jachten.

Militair oefenterrein

Het meest westelijke puntje van de Overdiepse polder herbergt een oefenterrein van het Corps Commando's gevestigd in Roozendaal. Het areaal is een ongeveer 4 ha groot terrein dat eertijds is opgespoten met zand uit de Bergsche Maas.

Bos

Aan de oostzijde tegen de winterdijk is een stukje bos aangeplant in het kader van de ruilverkaveling. De oppervlakte beslaat ongeveer 3 ha. De beplanting is hoofdzakelijk wilg en els, met een struiklaag die zich daar spontaan onder gevestigd heeft. Het bosje is eigendom van Staatsbosbeheer, in bruikleen gegeven aan de SBNL, (Stichting Beheer Natuur en Landelijk Gebied) een organisatie voor particulier en agrarisch natuurbeheer, die samenwerkt met de wildbeheerseenheid Dongemond voor het onderhoud.

---

¹ Per 1 januari 2004 deel van Waterschap Brabantse Delta

De Uiterwaard

De Overdiepse Uiterwaard beslaat zo'n 180 ha. Ze is van zomerkade tot winterdijk 240 meter diep. Omdat de Bergsche Maas een gegraven waterloop is, volgt de winterdijk de rivier overal op dezelfde afstand. De uiterwaard is verdeeld in parallelle percelen gescheiden door sloten. Deze wateren gezamenlijk af via een gemaaltje dat zich nabij het Capelse Veer bevindt. Dit gemaal verzorgt ook de ontwatering van de aangrenzende Capelse Uiterwaard in het oosten. Een 9-tal bedrijven uit de Overdiepse polder heeft bij de ruilverkaveling Z.A.K. Beneden Donge de uiterwaarden in pacht toegewezen gekregen als huiskavel of op korte afstand daarvan. Het grootste deel wordt als grasland gebruikt, maar er wordt hier en daar ook snijmais geteeld.

Dijken en kaden

De Overdiepse polder is aan de noordzijde langs de Bergsche Maas begrensd door een zomerkade en evenwijdig daaraan op 240 meter afstand door de winterdijk. De zomerkade is eigendom van en wordt beheerd door Domeinen. Waar eertijds de zomerkade nauwgezet werd onderhouden, gebeurt dat de laatste 10 jaar niet of nauwelijks meer. De winterdijk (de primaire waterkering) is in beheer bij het Hoogheemraadschap² van West-Brabant, die in dit gebied de waterkeringstaak heeft. In 2002 is in het kader van het Deltaplan grote rivieren een grondig herstel van de winterdijk afgerond, waarbij delen van de dijkbekleding zijn vervangen door specie (zware klei) die aan de huidige milieunormen voldoet. Overigens had de winterdijk een zodanige overhoogte dat die niet aangepast hoefde te worden. Over de kruin loopt nu een verhard inspectiepad, onder aan de buitendijkse teen van de dijk is een verhard weggetje voor onderhoudsdoeleinden aangelegd. De taluds worden beweid.

Tussen de weg Overdiepsekade en het Oude Maasje ligt een lagere kade en oeverland. De breedte van deze strook varieert van 10-30 meter, maar loopt naar het westen iets uit tot zo'n 60 m, tot aan de keersluis in het Oude Maasje. De hoogte van de kade is zo'n 3 meter boven NAP en heeft slechts een beperkte waterkeringsfunctie. Kade en oeverland zijn eigendom van en in beheer bij het Hoogheemraadschap, op 0,8 ha na die eigendom zijn van het watersportbedrijf. De keersluis is op delta hoogte. De hoofdwaterkering steekt hier het Oude Maasje over en vervolgt zijn weg in westelijke richting over het spuigemaal van het Zuiderafwateringskanaal naar de Keizersveerse Brug. Het oeverland wordt aan diverse personen verhuurd.

De wegen en oeververbindingen

De wegenstructuur in deze kleine polder is eenvoudig. Aan de binnenkant van de lage dijk langs het Oude Maasje loopt Oost-West de hoofdweg, de Overdiepsekade genaamd. Deze weg sluit in het oosten aan op de Zuiderkanaalweg, verderop de Zomerdijk geheten, die begint bij het sluisencomplex van de Waalwijkse haven. De Zomerdijkweg is een smalle plattelandsweg. Hij steekt bij het oostelijk eind van de Overdiepse polder naar het oosten over de winterdijk heen in de Capelse Uiterwaard, en is dus niet gevrijwaard van hoog water. Iets naar het westen kruist de Overdiepsekade de Veerweg komend van het zuiden uit Capelle met een brug over het Oude Maasje naar het Capelse Veer over de Bergsche Maas en verder noordwaarts naar Dussen in het Land van Heusden en Altena. Deze Veerweg is verhoogd aangelegd en scheidt het oostelijke puntje van de polder van de rest. Een vijftal boerderij-ontsluitingswegen loopt op regelmatige tussenafstanden van de Overdiepsekade richting Bergsche Maas. Deze zijn alle doodlopend. Ter hoogte van de Kerkvaart (de Waspikse Haven), is de Overdiepsekade via een brug over het Oude Maasje aangesloten op de Polanenweg naar Waspik en Raamsdonk. Geheel in het westen loopt de Overdiepsekade dood op het militair oefenterrein en de keersluis aan het begin van het Oude Maasje.

De wegen zijn eigendom van en in beheer bij de gemeenten. De bermsloten worden echter onderhouden door waterschap de Dongestroom. Het Capelse Veer wordt gevaren door Rijkswaterstaat in navolging van de afspraak met de lokale bewoners gemaakt bij het graven van de Bergsche Maas om voor altijd gratis oversteek aan te bieden.

---

² Per 1 januari 2004 onderdeel van Waterschap Brabantse Delta

Nutsvoorzieningen en globale ligging van de netwerken

De Overdiepse polder is voorzien van een elektriciteitsnet, waterleidingnet, telefoonnet. De polder is niet aangesloten op een openbaar gasnet of kabelnet. Alle leidingnetwerken volgen de wegen en zijn in de bermen gelegd. Het meest problematisch is het ontbreken van rioleringsystemen. De inwoners zullen verplicht zijn om per 2005 hun huishoudelijk afvalwater te reinigen alvorens het op het oppervlaktewater kan worden geloosd. Septic tanks (6m³) of IBA-systemen (Individuele Behandeling Afvalwater) worden overwogen. Afvalwater van het rundveehouderijbedrijf (met name spoelwater van de melkinrichting) wordt vermengd met de mest over het land uitgereden. Voor het watersport recreatiebedrijf is de situatie moeilijker door het grote aantal verblijfsrecreanten. Het bedrijf is al vele jaren doende om met het hoogheemraadschap tot een verantwoorde en afdoende oplossing te komen.

Wat publieke diensten betreft wordt in de polder de post bezorgd en het vuilnis door de gemeente opgehaald. Er is geen openbaar vervoer. Bij de herindeling van de gemeenten is het westelijk gedeelte bij Geertruijdenberg gevoegd. Omdat hier één familie woont, betekent dit dat twee gemeenten het vuil komen ophalen in de polder, dat de post vanuit twee kantoren bezorgd wordt, dat telefoonnummers lastig zijn thuis te brengen, etc.

3.3 Perspectieven van bewoners en ondernemers

Op het moment dat de overheid het oog liet vallen op de Overdiepse polder als zoekgebied voor water retentie, veranderde het perspectief van de bewoners op hun eigen toekomst en die van hun bedrijven. Maar ook de 'buitenwereld' keek vanaf dat moment met andere ogen naar de Overdiepse polder. De Provincie paste haar nieuwe streekplan reeds aan, bestemmingsplannen van gemeenten zullen een specifieke paragraaf gaan bevatten over de status van de Overdiepse polder, potentiële kopers van landbouwbedrijven wachten af, banken zien eerdere zekerheden onder hun leningen verschrallen.

Om enigszins greep te houden op de ontwikkelingen hebben de bewoners een vereniging opgericht met het doel pro-actief in te spelen op mogelijke planvorming en zo snel mogelijk duidelijkheid te verkrijgen over de toekomst van de polder.

Dit hoofdstuk is gericht op het perspectief dat de bewoners thans hebben op de toekomst van de polder, zij het dat dit perspectief nog steeds in ontwikkeling is. Dit door voortschrijdend inzicht bij de bewoners, in de betekenis van de in discussie zijnde oplossingen, van het afvallen van bepaalde uitvoeringsvarianten, en van het vorm krijgen van het programma van eisen vanuit de bewoners. Het in dit hoofdstuk geschetste perspectief is gestoeld op:

- Overdiep ..... retentiepolder? (Maart 2001). Dit document was de eerste reactie van de bewonersvereniging op de vage plannen voor ruimte voor rivieren, en bevat o.a. een programma van eisen.
- Individuele gesprekken met alle inwoners van de polder. Deze gesprekken werden gevoerd onder belofte van geheimhouding van individuele informatie.
- De uitkomsten van een beargumenteerde meningspeiling onder alle inwoners over een achttal uitvoeringsvarianten.
- De uitkomsten van ontwerpessies waarbij alle huishoudens vertegenwoordigd waren.

3.3.1 Bedrijfsvoering in de Overdiepse polder

Enige grootheden

Voor een juist begrip van het lokaal perspectief van de bewoners van de Overdiepse polder is het nuttig enige informatie te hebben over de aard en de schaal van de polder en zijn bewoners.

Tabel 2.1: Kengetallen Overdiepse polder

Beschrijving	Aantal
Inwoners	94
Woonhuizen	19 st
Militair oefenterrein	4 ha
Oppervlakte binnendijs	550 ha
Oppervlakte uiterwaarden, dijken en kaden (incl. deel Capelse waard)	180 ha
Gesloten varkenshouderij (zeugen en mestvarkens)	1 st
Melkveehouderijen in combinatie met akkerbouw en/of varkensmesterij	16 st
Jachthaven met reparatiewerf	1 st
Bos	3 ha
Lengte plattelandswegen	11 km
Lengte winterdijk Bergsche Maas	7,1 km
Lengte kade Oude Maasje	5,6 km

Grondbezitsverhoudingen

Voor de gronden van de Overdiepse polder met Uiterwaarden gelden een aantal verschillende rechtstitels. Tabel 2.2 geeft hiervan een overzicht.

Tabel 2.2: Rechtstitels Gronden Overdiepse polder

Titel	oppervlakte ha
eigendom-gebruiker	390
lange pacht door prive personen en instellingen	45
lange pacht door Domeinen (stort, uiterwaard. mil. ter.)	155
lange pacht door Hoogheemraadschap	75
losse verhuur binnen polder	5
losse verhuur van eigenaren buiten polder	2
Staatsbosbeheer	3
gemeenten (wegen e.d.)	15
waterschap (waterlopen)	5
Defensie	5
Totaal	± 700 ha.

NB! deze cijfers zijn ruwe schattingen. De dijken en uiterwaarden zijn gerekend tot waar in het oosten de Zuiderkanaalweg de winterdijk oversteekt. Het Oude Maasje is niet meegerekend, wel de noordelijke kade ervan.

Grond op afstand. Een groot deel van de bedrijven heeft enige tot substantiële oppervlakten bedrijfsgrond buiten de polder, te weten in eigendom 76 ha, in pacht 28 ha, en in losse huur 19 ha, uitkomend op totaal 123 ha. in gebruik buiten de polder.

Inrichting en ontwatering

De inrichting van de binnendijkse polder als geheel en van de bedrijven afzonderlijk is vanuit landbouwkundig oogpunt ruim bovengemiddeld te noemen. De percelen zijn groot en regelmatig (zie figuur 2.4). De toegankelijkheid is goed. De huiskavels zijn groot te noemen, op enkele uitzonderingen na. Dit wordt veroorzaakt door het feit dat een aantal bedrijven

een relatief groot deel uiterwaarden beboert. Deze liggen meestal aangesloten aan de binnendijkse kavel. De geringe omvang van de percelen in de uiterwaard en de hinder van de dijk die overgestoken moet worden zijn handicaps die in aanmerking genomen worden genomen. De bouwblokken³ zijn groot genoeg om eventuele bedrijfsuitbreidingen mogelijk te maken, ook voor het varkensbedrijf. De jachtwerf zit wel ongeveer aan de limiet.

Het stort bestaat uit ten tijde van de aanleg opgebrachte grond uit de Bergsche Maas. Deze grond is veel lichter van textuur (zandiger), hoewel er plaatselijk weer vrij grote verschillen zijn. De grond is er droogtegevoeliger, maar maakt anderzijds sommige teelten (mais) weer gemakkelijker.

De ontwatering van de polder zelf is voor een groot gedeelte goed tot zeer goed te noemen. Met name het zuid-westelijk deel ligt wat hoger, en heeft weinig wateroverlast. Hier moet wel bij in aanmerking genomen worden dat hiervoor de sloten 3 maal per jaar geschoond moeten worden om de hydraulische weerstand laag genoeg te houden. In het lagere noordelijke en oostelijke deel is de situatie ongunstiger. Hier treedt de meeste kwel op, en bovendien dient het slotenstelsel hier als tijdelijke berging voor toestromend water van de hogere delen naar het gemaal. In dit gebied liggen ook de meeste zogenaamde 'rotte' plekken. Er zijn enkele onderbemalingen. Die in de uiterwaarden liggen, zijn niemand tot overlast. In de polder zelf kan dit tot problemen leiden.

Vaste kapitaalgoederen

In tabel 2.3 zijn de voornaamste vaste kapitaalgoederen, inclusief grond, genoemd (dus middelen die eventueel verloren kunnen gaan bij inundatie of onteigening). Voor de landbouwkundig gebruikswaarde van dijken, uiterwaarden, en kaden is de contante waarde van de huidige pachtsom voor 100 jaar tegen een rentevoet van 6% berekend. Een kapitalisatiefactor van 16,6 is gebruikt. Voor de melkveehouderijen is een all-in prijs geschat voor de huidige nieuwwaarde op basis van €4000 per melkkoe, 60 melkkoeien en 6mnd. mestopslag. Voor het varkensbedrijf zijn algemene cijfers gebruikt zoals die in Nederland voor investeringen per varkensplaats gelden (KWIN 2001).

Tabel 2.3: Voornaamste vaste kapitaalgoederen

	hh	Marktwaaarde/vervangings-waarde in €	totaal in €
Landbouwgrond binnendijs	495 ha	40.000	19.800.000
Uiterwaarden pacht contante waarde tegen 6% rente	205 ha	400/jaar = 6640 €	1.360.000
Melkveehouderij vast kapitaal	16	500.000 €	8.000.000
Woonhuizen	19	200.000 €	3.400.000
Varkensstallen zeugenplaats	p.m.	€ 3000/zeugenpl.	p.m.
Mestvarkensplaats		€ 500/varkenspl.	

NB: deze cijfers zijn gebaseerd op normbedragen van KWIN; de reële bedragen in de Overdiepse polder kunnen hiervan afwijken! . Bron KWIN 2001-2002. De jachthaven is niet meegenomen.

De bruto landbouw economische productie

De bruto waarde van de voornaamste producten is weergegeven in tabel 2.4. De prijzen zijn geschat aan de hand van de huidige noteringen. Het gaat hier om de waarde van de producten af-boerderij. De bruto financiële waarde is met name voor de nationale economie van belang. Zij reflecteert voor een groot gedeelte ook de toegevoegde waarde die elders wordt gegenereerd, en verloren zou gaan als deze productie zou worden

³ Bouwblok is het bij bestemmingsplan aangewezen perceel waarop een landbouwbedrijf de bebouwde oppervlakte mag uitbreiden.

afgestoten (bv. veevoederbedrijven, machine industrie, voorlichting, veeartsenij, slachterij, etc.)

Tabel 2.4: Contante waarde economische productie Overdiepse polder

product	hoeveelheid	prijs af-boerderij /eenheid in €	bruto financiële waarde in €
melk	8.000.000 liter	0,35/l	2.800.000
omzet/aanwas vee	200 mk, 800 kalf	400/st 100/st	80.000 80.000
vleesvarkens	5300x90kg	1,0/kg	450.000
akkerbouw: suikerbieten,	100 ha	4000/ha	400.000
totale productie/jaar			4.160.000
bruto contante waarde bij rentevoet 6%			±70.000.000

N.B: suikerbietenteelt: A-suiker geeft ongeveer €52/ton. De opbrengst ligt op 80 ton/ha. de cijfers zijn een ruwe schatting, afgeleid uit interviews met de boeren;.

3.3.2 Perspectieven voor de bedrijven

Behalve de beleidsontwikkelingen in de ruimtelijke ordening zijn ook de algemene toekomstverwachtingen voor de diverse economische activiteiten van de bewoners van belang. In dit hoofdstuk worden deze algemene verwachtingen besproken en in verband gebracht met de mogelijke bestemming van de Overdiepse polder tot gebied dat op enigerlei wijze ruimte moet bieden aan de rivier. We hebben te maken met landbouw melkveehouderij, akkerbouw, intensieve varkenshouderij, en watersport recreatie.

Melkveehouderij

Voor de melkveehouderij in Nederland zijn drie ontwikkelingen van belang:

Afbouwen, (e)migreren, schaalvergroting of verbreding: Vanuit ondernemersperspectief moeten bedrijven blijven doorgroeien om te kunnen blijven bestaan. De winstmarges op het hoofdproduct melk worden immers alsmaar kleiner. Dit wordt veroorzaakt door een dalende melkprijs, mede veroorzaakt door afnemende marktbescherming van de sector in EU verband en kosten verhogende factoren zoals eisen met betrekking tot milieu, dierenwelzijn, voedselveiligheid, en beheersing van epidemische dierziekten. De rentelasten, veroorzaakt door hoge grondprijzen, zijn voor veel melkveehouderijbedrijven een zeer kritische grootheid bij de financiële bedrijfsvoering. De noodzaak tot doorgroeien dwingt een melkveehouder om doorlopend te investeren in zijn bedrijf, niet alleen in aankoop van meer grond om meer koeien te kunnen houden, maar ook in het bij de tijd houden van zijn gebouwen, machinepark en installaties, en niet te vergeten zijn productierechten.

Het enige alternatief voor dit groeiscenario is immers op termijn afbouwen, afhaken, het niet meer kunnen doorgeven van het bedrijf aan een volgende generatie, of besluiten elders het bedrijf voort te zetten, wat meestal resulteert in emigratie. Het andere alternatief is om als bedrijf te gaan verbreden en nieuwe, economisch rendabele, activiteiten te gaan ontwikkelen. Dit alternatief is voor een specialist, wat een melkveehouder tegenwoordig is, niet gemakkelijk te doen, en vaak ook niet aantrekkelijk. Hij heeft immers indertijd bewust zijn keuze gemaakt voor melkveehouderij. Voor verbreding moet je dus ook maar in de wieg gelegd zijn.

Druk op open ruimte. Een tweede hoofdzaak is de toenemende druk vanuit de samenleving op de schaarse ruimte in Nederland. Het meest duidelijk wordt dat bij de stadsuitbreidingen

voor woningen en bedrijvigheid in het platteland. Hierbij komen claims op ruimte voor natuur, recreatie en water. Ruimte is alleen te vinden ten koste van de ruimte voor landbouw of in co-existentie met landbouw. De opeenvolgende nota's Ruimtelijke Ordeningen daarop geënte Provinciale Streekplannen, Gemeentelijke Bestemmings-plannen, Waterbeheersplannen, Revitaliserings- en Reconstructieplannen, gaan uit van meervoudig ruimtegebruik waar mogelijk, en ontmenging van functies waar meervoudig gebruik niet mogelijk is (ontmenging waar onvermijdelijk).

Per saldo verdwijnen er echter aanzienlijke oppervlakten landbouwgrond uit de markt, en krijgen huidige landbouwbedrijven in een aantal gebieden te maken met beperkende maatregelen. Het gevolg is ook dat hierdoor veel vraag naar landbouwgrond wordt gegenereerd, die niet ontstaan is omdat het met het boerenbedrijf zo goed gaat. Dit wordt nog gestimuleerd door een belastingregime, dat herinvestering door uitgekochte boeren in nieuwe landbouwbedrijven ongemoeid laat. Er is dus een voor de landbouw hoge grondprijs.

Natuurlijk verloop. De derde belangrijke ontwikkeling is het huidige grote 'natuurlijke' verloop in de landbouw. Daarvoor zijn op zijn minst vier oorzaken aan te wijzen.

1. Er is geen opvolger vanuit de huidige landbouwer. Daarvoor kunnen weer een aantal redenen zijn: geen kinderen, geen interesse, geen toekomst. Het bedrijf wordt beëindigd, en vaak wordt al vooraf begonnen met afbouwen.
2. Een bedrijf wordt niet goed genoeg geëxploiteerd om de financiële lasten op te kunnen brengen. Dit leidt uiteindelijk tot gedwongen sluiting.
3. Het is momenteel voor iemand die niet uitgekocht is, of anderszins over voldoende eigen kapitaal beschikt, nauwelijks mogelijk een bestaand landbouwbedrijf te kopen. Er treden dus nauwelijks nieuwe boeren toe tot de sector.
4. Er is een belangrijke stroom zittende boeren die, gegeven de rentabiliteit van de landbouw in Nederland, gegeven de striktere regelgeving, en gegeven de ruimtelijke druk, besluiten te vertrekken.

Al met al betekent dit een verruiming van het aanbod voor het gebruik van grond (vaak als losse huurgrond) productiequota, mestafzetmogelijkheden en veevoer. De prijzen van een en ander komen grotendeels door de vrije markt tot stand. Echter de prijs van landbouwgrond blijft nog hoog, omdat veel stoppende boeren een afwachtende houding aannemen om te verkopen en wachten op die kopers die elders voor veel geld worden uitgekocht. Waar dus de prijs van landbouwgrond onnatuurlijk hoog is, zijn de kosten voor losse huurgrond en mestafzetmogelijkheden realistisch. Economisch gezien is het dus aantrekkelijk voor melkveehouderijen en varkensbedrijven om weinig kapitaal in grond vast te leggen! De extensivering van de veehouderij komt tot stand via derden.

Conclusie: er is in de Overdiepse polder een goede toekomst voor de melkveehouderij als het aantal bedrijven af zal nemen. Het project Ruimte voor de Rivier biedt kansen om op een betaalbare manier tot de benodigde schaalvergroting te komen.

Akkerbouw

Akkerbouw in Nederland is een weinig rendabele bedrijfstak geworden. De klassieke grote teelten (granen, suikerbiet en aardappelen) brengen nauwelijks de rentelasten van grond en de waterschapslasten op. Er heeft dan ook een verschuiving plaats gevonden naar relatief intensieve teelten (grove tuinbouw: conserventeelt, bloembollen, uien, pootaardappelen, en beschermde maar gequotiseerde teelten zoals suikerbieten). Omdat ook hiervoor de marges beperkt zijn, moeten steeds grotere oppervlakten bebouwd worden voor een voldoende inkomen. De verwachting is dat deze trend zich voorlopig zal voortzetten. Het verhaal van investeren in eigen grond of huren of pachten van land geldt in nog sterkere mate voor de akkerbouw dan voor de melkveehouderij. Akkerbouw is nu een beperkte neventak in de Overdiepse polder. Met de functie "ruimte voor de rivier" zal deze neventak niet wezenlijk

meer kansen krijgen. Het gevaar is aanwezig dat de 'fijne conserventeelt' die nu op enkele bedrijven wordt beoefend, na inundatie en mogelijke vervuiling geheel verdwijnt.

Conclusie: akkerbouw zal op termijn uit de Overdiepse polder verdwijnen of is ondersteunend aan de melkveehouderij (snijmais).

Varkenshouderij

Onder het scenario Ruimte voor de Rivier zal er geen verdere uitbreiding van het aantal varkensbedrijven plaats vinden in de Overdiepse polder.

3.3.3 Individuele perspectieven

Ruimtelijke ordening is een traag planning- en besluitvormingsproces. Het duurt vaak vele jaren voordat bepaalde ideeën of voornemens vertaald zijn in concrete maatregelen en wetten. Deze plantermijnen verhouden zich in geen enkel opzicht tot de termijnen die een ondernemende landbouwer in acht moet nemen voor zijn planning en beslissingen. Het wel of niet bijkopen van een stuk grond dat vrij komt moet soms in een avond (en nacht) beslist worden. Het moderniseren van een melkstal, waarmee al gauw een investering van een ton is gemoeid, kan wellicht een jaar worden uitgesteld, maar zeker geen vijf.

Bij een ingrijpend idee om een polder misschien voor waterberging te bestemmen, is het niet eens de werkelijkheid die van invloed is op de bedrijfsontwikkeling, -want het kan nog alle kanten op-, maar de speculaties over wat er allemaal kan gebeuren, die de gehele normale gang van zaken verstoren. Dit wordt door de bedrijven als het meest frustrerend ervaren.

Naast de 'wel-niet' onzekerheid of er een waterbergingsfunctie zal worden toegekend, bestaat er natuurlijk ook een 'wat-als' onzekerheid. De door de bewonersvereniging opgestelde notitie "*Overdiep....retentie?*" geeft een goede beschrijving van deze onzekerheid, gaat in op de opstelling van de bedrijven daartegenover, maar geeft ook suggesties voor oplossingen. Het gaat met name over de tegemoetkomingen van de overheid bij herinrichting, en schadecompensaties en immuniteiten voor de bedrijven in geval van actueel gebruik voor inundatie. Ook deze onzekerheid werpt zijn schaduw ver uit voor de actualiteit, en heeft een verlamrende werking op de bedrijfsontwikkeling.

Onderstaande punten reflecteren deze onzekerheid. Ze werden gedestilleerd uit individuele interviews die met alle bewoners werden gehouden in november 2002.

Ondernemersperspectief melkveehouderij in de Overdiepse polder

Groeikansen voor de 'blijvers'. De melkveebedrijven zijn alle rond 1975 nieuw gesticht op voor agrarische doeleinden haast ideaal ingericht land, naar de inzichten van die tijd. Ze vormen daardoor qua bedrijf, maar ook in sociaal opzicht een relatief homogene groep. Een pioniersmentaliteit was nodig om opnieuw te beginnen en die is er nog steeds. Nu, bijna 30 jaar later is de tweede generatie aan de slag, of zal dat binnenkort gaan doen. De bedrijven vallen nog steeds binnen de categorie 'levensvatbaar'.

De homogeniteit van de bedrijven en de planmatige opzet van de verkaveling heeft echter een bijzonder gevolg. Het gebied is opgedeeld tussen allemaal redelijk grote en gezonde bedrijven. Er is geen 'los' land dat eventueel bijgehuurd of -gekocht kan worden er zijn geen gedwongen bedrijfsbeëindigingen. Dit maakt het moeilijk voor de bedrijven om geleidelijk door te groeien, tenzij wordt gekeken naar uitbreiding op afstand. Dit wordt evenwel als niet ideaal beschouwd. Dit probleem is er ook zonder dat de Overdiepse polder als gebied voor rivierverruiming wordt aangewezen. Op termijn zou dit er toe leiden dat sommige bedrijven wellicht elders hun heil zouden gaan zoeken en zodoende ruimte zouden gaan bieden voor de blijvers.

Met een eventuele aanwijzing van de polder voor waterberging komt deze ontwikkeling in een stroomversnelling. Het is duidelijk dat een deel wil verplaatsen, een deel deze mogelijkheid eventueel overweegt, en een deel zeker wil blijven. In dit opzicht zien de bedrijven het rivierverruimingsproces als een ontwikkeling die een meerwaarde kan hebben voor de toekomstige ontwikkeling van de Overdiepse polder.

Groei van bedrijven en kopen van eigen grond

De meeste landbouwbedrijven willen gestaag doorgroeien, in de polder of elders. Dat moet vooral gerealiseerd worden door vergroting van het melkquotum. Het groeitempo waarin dat moet geschieden ligt in de buurt van 20-30 ton melk per jaar. Dit zal in een aantal gevallen een uitbreiding van de stallen en andere voorzieningen, zoals melkinrichtingen, nodig maken. Uitbreiding met meer eigen land wordt als een niet erg productieve investering gezien. Daarvoor is de huidige grondprijs veel te hoog. Er is wel de noodzaak om een zeker oppervlak in eigendom te hebben, onder andere omdat daardoor banken gemakkelijker en meer krediet verschaffen. Het 'gat' dat in een aantal bedrijven ontstaat om de mineralen balans in evenwicht te houden, wordt momenteel vrij gemakkelijk gevuld door mestafzetcontracten, losse huurgrond, en vaste pachtcontracten.

Door dit verschijnsel, moeten we ons de vraag stellen hoe het moet als straks een aantal bedrijven uitgekocht wordt en er grond beschikbaar komt voor de blijvers. Blijvers willen wel extra grond, maar dan eigenlijk alleen onder vaste pacht, of als compensatiegrond voor geleden schade en liefst aansluitend aan de huiskavel. Als er aangekocht moet worden, dan kan dat vaak alleen in kleinere oppervlakten per keer, dus uitgesmeerd over de tijd en alleen als er goede jaren zijn geweest zodat de belasting meebetaalt.

Attitude voor blijven of wijken

De reactie van de bewoners op de plannen voor de rivierverruiming zijn tamelijk ambivalent. Bij de meesten hangt het er sterk van af welke variant er uiteindelijk uit de bus komt en hoe aantrekkelijk het financieel wordt gemaakt om onder die variant te blijven of te vertrekken.

Verder is de emotionele gebondenheid aan locatie of streek in het geding. Sommige mensen zijn gevoelsmatig sterk gebonden, anderen zijn dat veel minder. Er is geprobeerd om mensen in te schalen van 1 (geen gebondenheid) tot 10 (uiterst sterke gebondenheid) voor locatie (dat is dus de boerderij waar men nu op boert) en de streek (dat is iets ruimer dan het dorp waar men oorspronkelijk vandaan komt). De gemiddelde gevoelsmatige gebondenheid aan eigen haard is wat lager dan die aan de streek (5,6 respectievelijk 7,2). De indruk bestaat dat de vrouwen over het algemeen wat minder emotioneel gebonden zijn. Overigens zijn de voorkeuren, als men zou moeten verplaatsen, tamelijk specifiek. 'D'n overkant' (Land van Heusden en Altena) is bijvoorbeeld niet bijzonder populair. De Polders tussen Maasroute en Oude Maasje zijn wel tamelijk gewild.

Er is geprobeerd een eerste profiel te maken van deze attitude, door bewoners in te schalen naar 4 attitudes ten opzichte van de mogelijkheid van vertrekken: nee, nee mits, ja tenzij, of voluit ja. Mensen die voluit ja aangeven willen eigenlijk onder alle omstandigheden vertrekken. De groep "ja-tenzij" wil wel weg, maar als het aantrekkelijk wordt gemaakt om te blijven dan zouden ze alles in overweging willen nemen. Bij de nee-mits categorie ligt de situatie net andersom. Zij willen het liefst blijven, maar als doorgaan in de polder erg nadelig zou uitpakken, of als er buitengewoon gunstige alternatieven buiten de polder worden aangeboden, dan valt er misschien wel te praten. De categorie nee zal alleen gedwongen vertrekken.

Onderstaand schema geeft een impressie van hoe de attitude over de bewoners verdeeld is bij uitvoering van de twee in deze verkenning uitgewerkte hoofdvarianten. Hierbij moet wel bedacht worden dat het aantrekkelijker maken van hetzij vertrekken, hetzij blijven, geen rol heeft gespeeld. De ingevulde cijfers zijn zeer voorlopig en mogen dus niet gebruikt worden

om plannen op te baseren. Het lijkt er wel op dat het terpenplan wat beter ligt dan een dijk halverwege. Het is duidelijk dat bij beide varianten er bedrijven zijn die willen vertrekken, en dat er mogelijkheden zijn om het vertrekken te stimuleren, dan wel af te remmen. Er is dus speelruimte om eventueel ruimteverlies te compenseren (bijvoorbeeld voor infrastructuur i.v.m. rivierverruiming) en extensivering van bedrijven te realiseren.

	Nee	nee mits	ja tenzij	Ja
A: terpen variant	5	5	4	3
B: dijk middendoor	4	2	6	5

We moeten hierbij vaststellen dat er een tegengesteld belang is tussen de zogenoemde 'blijvers' en 'wijkers' in de landbouw. Een blijver zal in beginsel liefst een zo laag mogelijke grondprijs zien, een wijker, eventueel een wijker op termijn, wil een zo hoog mogelijke grondprijs.

Betekenis van verlies van pachtgrond

Het percentage pachtgrond in de polder is vrij hoog, met name omdat "het Stort", de uiterwaarden en dijken, in bezit van Domeinen en het Hoogheemraadschap, een flink deel van het gebied uitmaken. Voor sommige bedrijven maakt de pachtgrond zelfs het grootste gedeelte van het oppervlak uit. Bovendien maakt deze pachtgrond in een aantal gevallen een groot deel van de huiskavel uit. Dit heeft enkele speciale gevolgen voor het perspectief van bedrijven die moeten of willen vertrekken.

Allereerst gaat een gedeelte van het melkquotum dat op de pachtgronden rust naar de eigenaar en niet naar de pachter (50% van het quotum zoals dat was vastgesteld in 1983). Dit betekent dat een bedrijf productiemogelijkheden kwijtraakt en daarvoor zelf nieuwe productierechten zal moeten bijkopen, tenzij hij met evenwaardige pachtgrond gecompenseerd wordt. Wil een bedrijf met een aanzienlijke hoeveelheid pachtgrond vertrekken, dan zal dat in de praktijk alleen maar kunnen als daarvoor elders een pachtbedrijf gevonden wordt. De rentelasten bij overschakelen van pacht naar eigendom worden namelijk veel hoger.

Door deze werkelijkheid zullen pachtbedrijven die eventueel wel willen vertrekken dat niet gemakkelijk kunnen. De medewerking van met name Domeinen zal hard nodig zijn om de nadelen van het verlies van pachtgrond op een goede manier voor de pachters op te lossen.

Huidige investeringen en latere compensaties

Geen van de bedrijven laat zich in investeringsbeslissingen sterk beïnvloeden door mogelijke uitvoering van Ruimte voor de Rivier. De bedrijven zijn goed op orde. In de privé-sfeer wordt soms wel een afwachtende houding aangenomen. Er is dus nu, op enkele uitzonderingen na, nog nauwelijks schade in de sfeer van bedrijfsresultaten die toegerekend moet worden aan de Ruimte voor de Rivier-plannen. Er wordt van uitgegaan dat kapitaalsvernietiging, als het zover komt, volledig wordt vergoed. Toch zijn er signalen dat financiers nu al terughoudend worden. In feite zit de polder op slot. Dit zal zich in steeds meer individuele gevallen gaan wreken. De 'normale' gang van zaken bij vertrek van bedrijven, bedrijfsbeëindiging en bedrijfsopvolging, is al verstoord. Dit zal in toenemende mate het geval zijn.

Wonen op een terp / overname bedrijf aan de Overdiepse kade

Er zijn mensen die niet bovenop een terp willen wonen en anderen die daar geen moeite mee hebben. Zo ook is het betrekken van andermans bedrijf en huis aan de Overdiepse kade ("voor in de polder"), mocht die mogelijkheid er komen, niet voor iedereen een aantrekkelijker optie dan naar elders te verhuizen.

De achtergrond van deze houding lijkt eerder van emotionele dan van rationele aard. Wellicht is ook het ontbreken van een visuele voorstelling van een nieuwe situatie op terpen een handicap. Hier ligt een taak voor een landschapsarchitect.

Houding t.o.v. natuur en recreatie

Natuurlijk bestaat de jachthaven van recreatie en dit bedrijf is daarom niet verder bij dit thema betrokken. Bij de andere inwoners/bedrijven staat het agrarisch bedrijf altijd voorop. Er bestaat een tamelijk pluriforme houding ten aanzien van de genoemde onderwerpen. Dit kan variëren van er helemaal niets mee te maken willen hebben tot een vrij positieve houding.

Gezamenlijke punten zijn:

- Angst voor de overheid die de hele hand neemt als je ze een vinger toesteekt en de onbetrouwbaarheid van de overheid waar het aankomt op woord houden op langere termijn.
- De kernactiviteit van het bedrijf mag niet worden benadeeld.
- Solidariteit met de burens. Als ik iets met natuur of recreatie doe mag de buurman daar geen belemmeringen door gaan ondervinden.

Er wordt hier en daar ook onderkend dat plannen vanuit de polder, die deze extra functies in zich hebben, meer kans van slagen zullen hebben, dan wanneer alles alleen op de landbouw is gericht.

Als de polder op de schop zou moeten, vormen natuur en recreatie zowel een bedreiging als een kans. Sommigen zien in dat natuur en recreatie kansen biedt voor een duurzaam gebruik van de polder, waarbij de landbouw niet per sé de dupe hoeft te zijn.

Watersport / recreatiesector

De in de Overdiepse polder gevestigde jachthaven is een oud familiebedrijf dat zich ontwikkeld heeft uit de exploitatie van een voormalige veerpont. Als jachthaven is het sinds 1954 in bedrijf. Het bedrijf is gezond, heeft een functionele locatie, en heeft een grote klantenkring. De huidige exploitatie en ontwikkeling van het bedrijf is geregeld in het gemeentelijk bestemmingsplan, overeenkomsten met het Waterschap en d.m.v. een hinderwetvergunning. Een vergunning van het Hoogheemraadschap inzake de Wet Verontreiniging Oppervlaktewater is nog niet afdoende geregeld.

Het bestaan van dit bedrijf in de onmiddellijke nabijheid van de melkveehouderijen in de polder geeft wederzijds enige maar geen overwegende overlast door een niet optimale verkeerssituaties (met name parkeren en landbouwverkeer). Lawaai van jet-skies levert hinder op. Overigens zijn deze jet-skies niet verbonden met de jachthaven, maar zijn vaak ongebonden recreërende bezoekers. Het bedrijf levert bij wijze van burenhulp informele diensten aan de landbouwers (smidswerk).

De toekomst van het bedrijf wordt door de eigenaar niet in twijfel getrokken, ook niet bij aanwijzing van de Overdiepse polder als gebied voor waterberging. De basis van zijn bedrijf is immers op het water en het huis stond altijd al op een terp. Mocht het echter nodig blijken om de Overdiepse kade aanzienlijk te verhogen, dan moeten er ook voor dit aan de kade gelegen bedrijf aanpassingen komen. De eigenaar ziet dan kansen om zijn bedrijf beter in te richten. Bijvoorbeeld meer ruimte voor de camping en voor betere parkeergelegenheid.

4 Beleidsperspectief

4.1 Inleiding

Een overzichtelijke presentatie van hét beleid ten aanzien van de Overdiepse polder is geen eenvoudige opgave. Er is internationaal beleid, landelijk beleid, provinciaal beleid, gemeentelijk en waterschappelijk beleid. Er is algemeen beleid en sectoraal beleid. Er is doorlopend beleid en incidenteel beleid. Er is achterhaald beleid, er is beleid van kracht, en er is aankomend beleid. Er zijn ideeën, er zijn schetsen, er zijn visies en er is vastgesteld beleid. Er zijn in de beleidsontwikkeling hiërarchische verhoudingen ingebouwd. Beleid op hoger niveau vastgesteld, is sturend voor beleidsuitwerkingen op lager niveau. Tabel 3.1 geeft op hoofdlijnen de beleidskaders van de Overdiepse polder.

Tabel 3.1: overzicht beleidsomgeving Overdiepse polder

Instantie	Naam beleidsstuk	status
nationaal niveau	Vierde Nota Ruimtelijke Ordening	van kracht
	Vierde Nota waterhuishouding	van kracht
	Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening	in voorbereiding
	SGR-2	in voorbereiding
	Beleidslijn Ruimte voor de Rivier	van kracht
provinciaal niveau	Streekplan Provincie Brabant	van kracht
	Waterhuishoudingsplan	van kracht
	Revitalisering landelijk gebied: Hand aan de ploeg voor West-Brabant	van kracht
gebiedsniveau	Gebiedsplan Wijde Biesbosch	in voorbereiding
gemeentelijk niveau	Bestemmingplan gemeente Waalwijk 1990	van kracht
	Bestemmingsplan gemeente Geertruidenberg 2000	van kracht

4.2 Vigierend waterbeleid en lopende initiatieven

Integrale Verkenning Benedenrivieren

In de studie Integrale Verkenning Benedenrivieren (IVB) zijn maatregelen verkend - te nemen in de periode tot 2015 - om waterstanden in het gehele rivierengebied benedenstrooms van Hedel en Gorinchem te verlagen. Gekeken is naar de effecten op de rivierafvoer en op de zeespiegelstijging als gevolg van klimaatveranderingen. Hierbij is uitgegaan van de ten tijde van de studie verwachte nieuwe hydraulische randvoorwaarden (het maatgevend hoogwater, zie "Randvoorwaardenboek"). Het doel was om te komen tot een inrichtingsstrategie met meer ruimte voor de rivier, gericht op het waar mogelijk voorkomen van een volgende ronde van dijkversterking, en met inachtneming van landschappelijke, cultuurhistorische en natuurwaarden.

De verkenning is in 2000 afgerond en vormde samen met een soortgelijke verkenning voor de Rijntakken en het rapport van de Commissie Waterbeheer 21^e eeuw de basis voor het Kabinetstandpunt Ruimte voor de Rivier (2000).

Ruimte voor de rivier

Een van de uitwerkingen van het kabinetsstandpunt over het waterbeleid in de 21ste eeuw betreft een verkenning naar duurzame ruimtelijke oplossingen voor de verwachte toename van de (piek)afvoeren van rivieren (verschenen als het Kabinetsstandpunt Ruimte voor de Rivier, december 2000). Hierin heeft het Kabinet aangegeven dat rivierverruiming naar haar mening voldoende perspectief biedt om te kunnen blijven voldoen aan de veiligheidseisen. Als uitgangspunt voor het vervolg (de planstudie Ruimte voor de Rivier) is gekozen voor een combinatie van technische en ruimtelijke maatregelen, met een voorkeur voor ruimtelijke maatregelen. Veiligheid staat hierbij voorop, maar tevens zal in samenhang daarmee worden gelet op ruimtelijke kwaliteit, natuur en sociale en economische aspecten. Parallel hieraan is de Spankrachtstudie opgestart (zie hierna) en ook de Integrale Verkenning Maas (IVM: lange termijn verkenning voor de Maas bovenstrooms van Heusden).

Planstudie Ruimte voor de Rivier

De planstudie Ruimte voor de Rivier wordt in opdracht van het kabinet uitgevoerd door de ministeries van Verkeer en Waterstaat, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu en van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. De planstudie richt zich op de Rijntakken en de Maas benedenstrooms van Heusden. Het doel is om maatregelpakketten te ontwikkelen om uiterlijk in 2015 aan de huidige eisen te voldoen en met een langetermijnvisie te komen tot ruimtelijke reserveringen voor maatregelen op de langere termijn (na 2015). Naast veiligheid geldt verbetering van de ruimtelijke kwaliteit als tweede doelstelling. De planstudie leidt tot een Planologische Kern Beslissing: de PKB Ruimte voor de Rivier. De resultaten van het Spiegelproject worden bij de planstudie betrokken.

Met het verschijnen van de startnotitie MER Ruimte voor de Rivier is een eerste stap gezet in de procedure op weg naar de PKB Ruimte voor de Rivier. Verschillende maatregelpakketten (alternatieven) worden in de MER beoordeeld op milieu-effecten en tevens getoetst aan de hand van een maatschappelijke kosten-baten analyse. In ieder geval zijn dit een basialternatief (verbeteren van veiligheid en ruimtelijke kwaliteit), een meest milieuvriendelijk alternatief en een referentie-alternatief (autonome ontwikkeling). Maatregelen moeten een 'no-regret'-karakter hebben, zodat ze geen belemmering vormen voor nog te nemen maatregelen die nodig zijn voor het keren van hogere maatgevende rivierafvoeren. Voor de Benedenrivieren (waaronder de Bergsche Maas) wordt in de startnotitie uitgegaan van handhaving van grootschalige open klei- en veenpolders met een duurzaam landgebruik. Verder wordt ingezet op versterking van de natuurlijke delta als groen-blauwe buffer tussen de Randstad en de Brabantse stedenrij.

Verwacht wordt dat deel 1 van de PKB Ruimte voor de rivier medio 2004 verschijnt en dat na inspraak en parlementaire behandeling de PKB in 2006 kan worden vastgesteld. Op basis van de vastgestelde PKB worden inrichtingsplannen opgesteld en vervolgpcedures doorlopen. Daarna kan aan de uitvoering van maatregelen worden begonnen.

Randvoorwaardenboek

In de Wet op de Waterkering (1996) is vastgelegd, dat door de beheerder iedere vijf jaar wordt getoetst of de primaire waterkeringen voldoen aan het vereiste beschermingsniveau. Voor die toetsing stelt de minister van Verkeer en Waterstaat iedere vijf jaar de hydraulische randvoorwaarden vast. Eind 2001 zijn de randvoorwaarden 2001 vastgesteld. De resultaten hiervan zijn beschreven in de rapportage Hydraulische Randvoorwaarden 2001 (het "Randvoorwaardenboek" verder genoemd HR 2001).

Op de Bergsche Maas treedt ten opzichte van vijf jaar geleden een verhoging op van het toetspeil van maximaal ca 60 centimeter (figuur 4.1). Dit wordt veroorzaakt door nieuwe inzichten ten aanzien van de invloed vanuit zee op de hoogwaterstanden, grotere zijdelingse toestroming van water uit het regionale systeem en sedimentatie van de rivierbodem van de

Bergsche Maas. Ter hoogte van de Overdiepse polder wordt nu uitgegaan van een toetspeil (Maatgevende HoogWaterstand) van 4,3 m +NAP bij rivierkilometer 240 (bovenstreams van Capelse Veer) tot 3,4 m bij Keizersveer (km 247). Dit is de waterstand die statistisch gezien eens in de 2000 jaar wordt overschreden.

Het verschil tussen de randvoorwaarden uit 1996 en 2001 vormt feitelijk de taakstelling voor de planstudie Ruimte voor de Rivier: door het uitvoeren van waterstandsverlagende maatregelen uit te voeren voor 2015 moet dit verschil in beginsel kunnen worden opgevangen.

Spankrachtstudie

Om ook op de langere termijn (na 2015) de veiligheid te kunnen waarborgen, is naast de Integrale Verkenning Benedenrivieren een studie uitgevoerd naar de spankracht van het riviersysteem. Deze Spankrachtstudie geeft oplossingen voor de verdeling van de afvoer over de Rijn, Maas, Waal en IJssel en de daarbij benodigde binnendijkse ruimte om gegeven de lange termijn ontwikkelingen met bij hogere rivierafvoeren en stijging van de zeespiegel de veiligheid in de komende eeuw op peil te houden. Met name is daarbij gekeken naar oplossingen die ook bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit.

De Overdiepse polder is in de Spankrachtstudie opgenomen als een van de mogelijke gebieden om binnendijks de afvoer van de Bergsche Maas te bevorderen. Hiervoor zou dijkverlegging over een grote lengte langs de zuidoever van de Bergsche Maas nodig zijn. In deze maatregel wordt het Oude Maasje ook onderdeel van het stroombed. Nader onderzoek moet uitwijzen, wat de rivierkundige winst van deze maatregel is en of er tussenvarianten denkbaar zijn die eveneens meerwaarde opleveren. De Spankrachtstudie is in 2002 afgerond. De resultaten worden betrokken bij de planstudie, o.a. bij het opstellen van de langetermijnvisie voor de PKB Ruimte voor de rivier.

Aanleg nevengeulen

Door de aanleg van een keersluis in het Heusdensch Kanaal dienden de betrokken waterschappen te zoeken naar compensatie van het verlies aan rivierbed. De keuze is gevallen op de aanleg van twee geulen: in de Heesbeensche Uiterwaard en de Overdiepse Uiterwaard. In beide gevallen gaat het om een geul met een lengte van ca 1 km, een breedte van ca 50 m en een diepte van NAP - 5 m. In verband met de noodzakelijk stabiliteit van de primaire waterkering liggen de geulen op een afstand van 100 m uit de dijk. Er is verder sprake van enige ecologische invulling (plas-dras-zône, extensief beheer) en bijkomende werken (zoals omleggen huidige zomerkade en watergangen en verplaatsen ontwateringssluisje).

Volgens planning zou de geul in de Heesbeensche uiterwaard in 2003 worden aangelegd. In dat jaar wordt ook munitie-onderzoek uitgevoerd in de Overdiepse uiterwaard, waarna realisatie van die geul is voorzien in 2004. Aandachtspunt hierbij is dat de betreffende landbouwpercelen deel uitmaken van de huiskavel van de agrariërs.

Vanwege nieuwe inzichten in de kosten van de aanleg van beide geulen, hebben de provincies Noord-Brabant en Gelderland in april 2003 aan de betrokken instanties voorgesteld om een combinatie met rivierversuiming te onderzoeken. In het bijzonder is hierbij gedacht aan een combinatie met de inzet van de Overdiepse polder. Het overleg over deze optie is gaande; naar verwachting zal hierover – mede op basis van de uitkomsten van het Spiegelproject – op korte termijn meer duidelijkheid ontstaan.

Effecten van overstromingen op plantenziekten, diergezondheid en voedselveiligheid

Op aandringen van de Nederlandse Melkveehouders Vakbond is STOWA recent een onderzoek gestart naar de mogelijke negatieve gevolgen van waterberging in

landbouwgebieden. Vanwege het korte tijdsbestek wordt er geen veldonderzoek gedaan, maar alleen bronnenonderzoek. Hierbij gaat het om effecten op gewassen, diergezondheid en voedselveiligheid. In de loop van 2003 moet er een antwoord liggen op de vraag welke effecten waterberging op landbouwgronden heeft en welke risico's hieraan verbonden zijn.

4.3 Ruimtelijke beleid

De Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening, deel 3 (2000-2020 met doorkijk naar 2030)

Voor de Overdiepse polder is vooral het ontwikkelingsbeeld 'meebewegen met water' van belang. Berging van waterafvoerpieken staat voorop, waar mogelijk gekoppeld aan (natte) natuurontwikkeling. Hier moet verdere beleidsontwikkeling in het kader van 'Ruimte voor de Rivier' worden afgewacht. De Overdiepse polder ligt aan de ecologische hoofdstructuur (Bergsche Maas) en raakt aan de te ontwikkelen 'natte as' Friesland-Biesbosch-Zeeuwse eilanden. Verder valt te verwachten dat de Overdiepse polder buiten elke rode contour valt. Of de Overdiepse polder binnen een groene contour gaat vallen (extra bescherming tegen verstedelijkingsdruk) moet afgewacht worden. Besluitvorming in deze wordt volgens de nota aan de provincie overgelaten.

Overigens heeft parlementaire behandeling van deel 3 van de nota (regeringsbesluit) vanwege de politieke ontwikkelingen tot op heden niet plaatsgevonden. De ministerraad heeft in november 2002 in de stellingnamebrief over het nationaal ruimtelijk beleid aan de Tweede Kamer aangegeven deze nota en het 2^e Structuurschema Groene Ruimte te integreren in de Nota Ruimte. De Nota Ruimte zal door het kabinet Balkenende-II aan de Tweede Kamer worden voorgelegd.

Structuurschema Groene Ruimte-2 (2003 – 2013)

Het Structuurschema Groene Ruimte-2 (SGR-2) bevat de doelstellingen en hoofdlijnen van het ruimtelijk beleid van de regering voor het landelijk gebied, en de samenhang met het water- en milieubeleid. Naar verwachting zal water in de toekomst van toenemende invloed zijn op het ruimtegebruik in de groene ruimte. Ruimtelijke keuzes zullen dan ook moeten worden afgestemd op een duurzaam waterbeheer. Deze extra ruimteclaim biedt ook kansen voor verbetering van de kwaliteit van bestaande natuur, voor ontwikkeling van nieuwe natuur en voor uitbreiding van de recreatiemogelijkheden. Belangrijk is dat nu al rekening wordt gehouden met de ruimtelijke consequenties van een duurzaam waterbeheer op de langere termijn ('geen spijt beleid'). Het SGR-2 bouwt voort op de ruimtelijke beleidslijnen die in de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening van het Ministerie van VROM zijn neergelegd.

Voor de Overdiepse polder speelt hierbij het mogelijk gebruik van het gebied voor de functie waterbeheer. In gevallen waar maatregelen voor het nieuwe waterbeheer ten koste gaan van bestaande functies in het gebied (zoals landbouw), dienen volgens de nota aanvullende ruimtelijke voorzieningen te worden getroffen, of kan een systeem van blauwe diensten voor water oplossing bieden. Waar de blauwe waterdiensten een dwingend karakter krijgen en de gestelde eisen de normale bedrijfsvoering te boven gaan, zorgt de overheid voor een reële compensatie. Dit kan aan de orde zijn wanneer de veiligheid in het geding is bijvoorbeeld bij een ingebruikname als waterbergingsgebied of noodoverloopgebied.

Provincie Streekplan Brabant in Balans (2002 - 2012)

Binnen het algemene beleidsuitgangspunt dat waar mogelijk land meervoudig gebruikt moet worden, en waar ongewenst, de functies gescheiden moeten worden, heeft de Provincie Noord-Brabant gekozen om de Overdiepse polder binnendijs de Agrarische Hoofdstructuur

Landbouw toe te kennen. Het gebied is tevens aangeduid als zoekgebied voor rivierverruiming. Dit geldt ook voor het aansluitende gebied gelegen tussen Oude Maasje, Maasroute, Haven Waalwijk, en Haven Waspijk.

De Overdiepse uiterwaard en de oostelijke punt voorbij de Veerdijk vallen in de Groene Hoofdstructuur-landbouw (GHS-landbouw) als leefgebied voor kwetsbare soorten. De uiterwaard ten oosten van het Capelsche veer valt onder de GHS-natuur. Zowel langs de oever van de Bergsche Maas als het Oude Maasje (rivier met natuurvriendelijke oevers) zijn ecologische verbindingzones voorzien.

Enkele van de leidende principes voor ruimtelijk beleid op provinciaal niveau zijn ook toepasbaar op een klein gebied als de Overdiepse polder:

- Gebruik van de 'onderste lagen' water, bodem, geomorfologie, cultuur-historie, als inspiratiebron voor kwaliteitsverbetering van het landschap.
- Waar meervoudig ruimtegebruik mogelijk is moeten kansen worden benut.
- Functionele micro-zonering is mogelijk voor landbouw, natuur en recreatie.

Uit: Streekplan Brabant: Ruimte voor de Rivier

Het rijksbeleid, dat ten aanzien van activiteiten in het rivierbed van grote rivieren geldt, is te vinden in de 'Beleidslijn Ruimte voor de Rivier'. Wij volgen dit beleid en hebben met het oog daarop het Brabantse gedeelte van het rivierbed van de grote rivieren ten oosten van de Moerdijkbruggen aangegeven op plankaart 2 en kaart C.

Ingrepen in het rivierbed die leiden tot vermindering van de bergings- en afvoercapaciteit van de rivieren of die toekomstige vergroting van deze capaciteit in de weg staan, moeten worden voorkomen. Riviergebonden activiteiten, zoals genoemd in de 'Beleidslijn Ruimte voor de Rivier', zijn in dit verband wel toegestaan, mits aan strikte condities wordt voldaan.

De provincie staat positief tegenover verruiming van het rivierbed, bijvoorbeeld door verdieping van uiterwaarden, aanleg van nevengeulen of lokale, landinwaartse dijkverlegging.

Om ook in situaties van extreem hoge rivierafvoer een oplossing achter de hand te hebben, zijn binnendijkse retentiegebieden en andere zogeheten rivierverruimingsgebieden nodig. Op plankaart 2 en kaart C zijn de voorlopig nodig geachte gebieden aangeduid als 'zoekgebied rivierverruiming'.

In het kader van het project 'Revitalisering Landelijk Gebied' wordt op basis hiervan vanuit de regio gewerkt aan voorstellen voor een nadere begrenzing.

Door middel van een PKB-rivierengebied zal het Rijk de rivierverruimingsgebieden definitief begrenzen. De provincie zal pas instemmen met de totstandkoming van plannen voor de daadwerkelijke (her)inrichting van binnendijkse rivierverruimingsgebieden, als de noodzaak hiertoe vast is komen te staan via een integrale (gebiedsoverstijgende) afweging.

In de tussentijd stemt de provincie in de zoekgebieden rivierverruiming met de ontwikkeling van grootschalige, kapitaalintensieve functies, zoals woonwijken, bedrijventerreinen, vestigingsgebieden voor de glastuinbouw, veeverdichtingsgebieden, projectlocaties voor de intensieve veehouderij en grote recreatiecomplexen alleen in, als uit een watertoets is gebleken, dat de geschiktheid van het gebied voor waterberging niet verloren gaat en de investering vanuit het oogpunt van veiligheid en schaderisico's verantwoord is. Dit geldt ook voor de gebieden die uiteindelijk definitief begrensd worden als rivierverruimingsgebied. Aldus is meervoudig ruimtegebruik binnen randvoorwaarden van het waterbeleid te realiseren.

Indien nodig zal de hiervoor genoemde PKB-rivierengebied nader worden geconcretiseerd in een uitwerkingsplan 'Rivierverruimingsgebieden'.

Er wordt buiten het rivierbed een drietal categorieën rivierverruimingsgebieden onderscheiden:

- gebieden waar de dijk landinwaarts verlegd wordt,
- retentiegebieden (incidenteel te gebruiken om pieken in rivierafvoeren op te vangen) en
- zogenoemde 'groene rivieren'.

De laatste twee gebieden zullen naar verwachting tussen de 1x per 100 en 1x per 500 jaar overstromen. In geval van overstroming behelst het daadwerkelijke gebruik voor waterberging naar verwachting tussen de vier en de tien weken.

De aanduiding 'zoekgebied rivierverruimingsgebied' op plankaart 2 en kaart C houdt geen beperking in voor in het buitengebied gebruikelijk grondgebruik en gebruikelijke bebouwing. Alleen de ontwikkeling van grootschalige kapitaalintensieve functies kan op belemmeringen stuiten.

Revitalisering Landelijk Gebied: gebiedscommissie Wijde Biesbosch

Op het niveau van een gebiedsplan komen beleidslijnen en uitgangspunten van 'hoger beleid' samen. In Noord-Brabant wordt via het project Revitalisering Landelijk Gebied in negen gebieden het beleid voor het landelijk gebied uitgewerkt. Er zijn duidelijke uitgangspunten geformuleerd in de nota Hand aan de Ploeg. Dit document geeft een vrij uitgebreide analyse van toepasselijk bestaand beleid. De Overdiepse polder valt binnen het gebied Wijde Biesbosch.

De gebiedscommissie Wijde Biesbosch heeft eind 2002 een streefbeeld (een voorlopige visie op de toekomst van het gebied) opgesteld en treft nu voorbereidingen voor het opstellen van een gebiedsplan. Een plan voor het deelgebied Overdiepse polder, zoals in het Spiegelproject wordt uitgevoerd, kan fungeren als spiegel voor de gebiedscommissie. De gebiedscommissie bestaat uit diverse maatschappelijke groeperingen, gemeentelijke, waterschaps-, en provinciale vertegenwoordigers. Het integrale gebiedsplan wordt door Provinciale Staten vastgesteld. Dit staat gepland voor 2003. Het resultaat van de verkenning in het kader van het Spiegelproject Overdiepse polder kan doorklinken in het gebiedsplan.

Het streven is om in het gebiedsplan een gebiedsdekkende integrale zonering op te nemen die sturend zal zijn voor de toekomstige ontwikkelingen. Op dit moment loopt een pilot voor integrale zonering in de gemeente Aalburg. In de nota 'Hand aan de ploeg' is uitgegaan van een integrale zonering in landbouwontwikkelingsgebieden, verwevingsgebieden en extensiveringsgebieden.

5 Centrale vraagstelling t.a.v. de Overdiepse polder

5.1 Algemeen kader

Spiegelprojecten worden vanuit eenzelfde format opgezet. Hierin moeten de volgende drie vragen, in chronologische volgorde beantwoord worden:

1. Moeten? Is er een probleem dat een ingreep onontkoombaar maakt?
2. Kunnen? Zijn er oplossingen beschikbaar, zo ja welke.
3. Willen? Hoe staan de verschillende belanghebbenden tegenover deze oplossingen; zijn deze bereid mee te werken aan de oplossingen en onder welke voorwaarden.

Ook de fasering van Spiegelprojecten is vergelijkbaar:

- initiatief;
- besluitvorming over initiatief;
- verkenning (dit rapport);
- besluitvorming over verkenning (Stuurgroep BER);
- planstudie;
- besluitvorming over planstudie;
- procedures;
- start uitvoering.

In het geval van het Spiegelproject Overdiepse polder zou er bovendien een besluit om tussentijds te stoppen met de verkenning ('go' of 'no go') vallen als er:

- Geen reëel probleem is dat ruimte voor de rivier in de Overdiepse polder noodzakelijk maakt (het moeten ontbreekt), of
- Inzet van de Overdiepse polder geen wezenlijke bijdrage aan het oplossen van het probleem (het kunnen ontbreekt).

5.2 Moeten?

Probleem. De toetspeilen/MHW voor de Bergsche Maas zijn eind 2001 ter hoogte van de polder maximaal 60 cm verhoogd (verschil HR 2001 t.o.v. HR 1996); dit is de taakstelling voor de korte termijn (tot 2015) waarop de planstudie voor de PKB Ruimte voor de Rivier zich richt (zie figuur 4.1). Voor de lange termijn (tot 2050 en verder) resulteren de verwachte zeespiegelstijging en de meer extreme rivierafvoeren, eventueel in combinatie met aanslibbing van de rivierbodem, in een verdere verhoging van de MHW; deze toename wordt in de spankrachtstudie geschat op 50 tot 150 cm.

In de planstudie Ruimte voor de Rivier wordt in eerste instantie gezocht naar gebieden die kunnen worden ingezet om de vastgestelde verhoging van de MHW's geheel of gedeeltelijk teniet te doen. Dijkversterking wordt als sluitstuk gezien. Voor de lange termijn dient nog meer ruimte voor de rivier gevonden moet worden; in de PKB Ruimte voor de Rivier zullen hiervoor gebieden worden gereserveerd. Gezien de stijging van de maatgevende hoogwaterstand en de verwachte verdere stijging hiervan zijn ingrepen in het gebied reeds op de korte termijn waarschijnlijk; op lange termijn neemt de noodzaak tot ingrepen naar verwachting verder toe.

Doel Spiegelproject Overdiepse polder. Het Spiegelproject stelt zich tot doel om in beeld te brengen welke bijdrage de Overdiepse polder mogelijk kan leveren aan het creëren van ruimte voor de rivier (en dus het verlagen van de maatgevende hoogwaterstand in de Bergsche Maas) en in nauw overleg, én in overeenstemming met direct betrokkenen te komen tot inrichtingsvarianten waarin de verschillende functies van het gebied op technisch

en maatschappelijk aanvaardbare manier gecombineerd kunnen worden. Dit houdt in dat naast de huidige functie landbouw, de verlaging van hoogwaterstanden op de Bergsche Maas een toegevoegde hoofdfunctie zal worden; huidige en mogelijk toekomstige nevenfuncties waarmee rekening gehouden moet worden, zijn: wonen en werken, kwaliteit van (open) landschap, watersport, recreatie, natuurherstel/behoud, infrastructuur en nutsvoorzieningen.

Het project streeft ook naar het scheppen van duidelijkheid voor de bewoners en gebruikers van de polder over wat hen mogelijk te wachten staat. Ook al zijn slechts op langere termijn maatregelen noodzakelijk, dan nog is het streven om hierover op korte termijn duidelijkheid te verschaffen en zo mogelijk ook zekerheid.

Afbakening projectgebied. Het project richt zich op de bijdrage die de Overdiepse polder met haar bewoners / gebruikers kan leveren aan de waterstandverlaging van de Bergsche Maas; het project is dus niet gericht op het geheel oplossen van de problematiek van de Bergsche Maas. Het projectgebied is dan ook nauwkeurig afgebakend op basis van drie criteria:

- **Geografisch:** het projectgebied omvat het land dat ingesloten wordt door Bergsche Maas in het Noorden en het Oude maasje in het zuiden, met inbegrip van de Overdiepse uiterwaard tot aan het bovenstrooms gelegen punt waar winterdijk (= primaire waterkering) en Oude Maasje elkaar ontmoeten.
- **Bewoners / gebruikers:** de bewoners zijn tevens de gebruikers van het gebied en omvatten 16 landbouwbedrijven, 1 varkenshouderij, 1 jachthaven en werf, en een militair oefenterrein. Werken, wonen en landgebruik zijn vrijwel geheel overlappend met de geografische afbakening.
- **Hydrologisch:** in het geval de polder ingezet zou worden om ruimte voor de rivier te creëren omvat dit dus de polder en de uiterwaard, maar niet het Oude Maasje. Deze waterloop maakt deel uit van een geheel ander watersysteem; eventuele maatregelen voor rivierverruiming in dit water hebben direct grote consequenties voor het zuidelijke aangrenzende land. Maatregelen waarin het Oude Maasje een rol speelt moeten in samenhang met dit land bezien worden en vormen geen onderdeel van het Spiegelproject (maar wel van de planstudie Ruimte voor de Rivier).

5.3 Kunnen?

In een door Bureau Benedenrivieren uitgevoerde verkenning naar de hydraulische effectiviteit van de Overdiepse polder zijn de volgende mogelijke oplossingsrichtingen bestudeerd (zie voor meer informatie de volgende paragraaf 4.3):

- **Effect van waterberging in de polder.** Inzet van de Overdiepse polder voor waterberging (= de polder als eenmalig vollopende badkuip) heeft een waterstandverlagend effect van een halve decimeter; gezien de aannames en de gevolgde rekenmethodiek is dit zeer waarschijnlijk een overschatting van het effect. Als de kosten voor herinrichting van de polder en eventuele schadevergoeding bij daadwerkelijk onder water zetten worden meegenomen, levert berging in dit geval geen wezenlijke bijdrage aan het halen van de taakstelling. De conclusie is dat het niet zinvol is om verder aandacht aan de optie waterberging te besteden.
- **Effect van meestromen.** Door de winterdijk naar het zuiden te verleggen gaat de Overdiepse polder met de rivier meestromen. Verkennende modelberekeningen laten zien dat dit een verlaging van de MHW kan bewerkstelligen van naar schatting 3 decimeter. De korte termijn taakstelling kan hiermee dus voor ongeveer de helft gerealiseerd worden. De berekeningen laten ook zien dat dit effect grotendeels wordt bereikt door alleen de noordelijke helft van de polder te laten meestromen. Het zuidelijke

deel draagt relatief weinig bij vanwege de grondberging in de meest westelijke punt van de polder die een obstakel vormt voor het stromende water. De conclusie is dat deze "meestromende berging" een significante bijdrage levert aan het halen van de taakstelling en dus de moeite waard is om verder te verkennen.

- **Overhoogte dijken.** Een zijspoor dat in het project niet verder wordt uitgewerkt betreft de overhoogte/oversterkte van de recent versterkte dijken langs de Bergsche Maas. De winterdijk langs de Overdiepse polder (de primaire waterkering) ligt hoger dan volgens het randvoorwaardenboek van 1996 strikt noodzakelijk was. Deze overhoogte is mogelijk voldoende om het probleem voor dit traject van de Bergsche Maas (groten)deels op te vangen. Gegevens hierover worden verzameld door Bureau Benedenrivieren in het kader van het referentiealternatief dijkversterking (RAD).

5.4 Willen?

- **Overheden.** Groen licht voor het Spiegelproject door de Stuurgroep Benedenrivieren is cruciaal geweest. Door deel te nemen in de kerngroep van het Spiegelproject hebben alle verder betrokken overheden zich in beginsel bereid verklaard om mee te denken over het creëren van ruimte voor de rivier in de Overdiepse polder. De provincie Noord-Brabant heeft het gebied in het streekplan (2002) als zoekgebied voor rivierverruiming aangewezen. De gebiedscommissie gebruikt de resultaten van de verkenning bij het opstellen van een gebiedsplan.
- **Bewoners / gebruikers.** Het op initiatief van de bewoners geproduceerde ZLTO rapport "Overdiep...retentiepolder?" vormt de aanleiding voor het Spiegelproject. Dat de bewoners in vergaande mate bereid zijn om over oplossingen mee te denken is hiermee duidelijk. Inzichten in de effectiviteit van berging en meestromen zijn voor de bewoners nieuw en zijn in detail met hen doorgesproken. De gezichtspunten en ideeën die door de bewoners in het ZLTO-rapport zijn aangedragen zijn van groot belang gebleken en vormden een solide basis waarop verder gewerkt is.

Op basis van het bovenstaande heeft het kernteam van het Spiegelproject Overdiepse polder geconcludeerd:

- (i) dat ter hoogte van de Overdiepse polder ruimte voor de rivier onderzocht moet worden, wellicht al voor de korte termijn, maar in ieder geval voor de lange termijn,
- (ii) dat de polder een significante bijdrage kan leveren in waterstandsverlaging van de Bergsche Maas en dus aan het realiseren van de hier geldende taakstelling, en
- (iii) dat de wil bij leden van de kerngroep aanwezig is om verder mee te denken over oplossingsvarianten op basis van de inzet van (delen van) de polder als meestromend deel van de Bergsche Maas.

De Stuurgroep Benedenrivieren heeft in november 2002 bovenstaand advies overgenomen. Dit was het sein om het proces met de bewoners te starten om tot realiseerbare en maatschappelijk gedragen inrichtingsalternatieven te komen, aangevuld met uitgangspunten voor een regeling ter compensatie van optredende schade.

5.5 Verkenning waterstandsverlagend effect van Overdiepse polder

Ten behoeve van het Spiegelproject Overdiepse polder is door Bureau Benedenrivieren een verkenning uitgevoerd naar het mogelijke belang van de Overdiepse polder voor de veiligheid tegen overstroming. Hierna is een korte samenvatting van de resultaten van de verkenning gepresenteerd. Het betreft voorlopige resultaten. Vanwege de nog in ontwikkeling zijnde PKB rekeninstrumenten is bij de analyse gebruik gemaakt van modellen uit de spankracht studie.

De volgende globale varianten zijn beschouwd:

- Polder als bergingsgebied.
- Verbeteren van mogelijkheden voor meestromen via de uiterwaard, door het verwijderen van de zomerkade.
- Uiterwaard + de helft van de polder benutten voor meestromen; huidige primair waterkering is naar het zuiden verplaatst op ongeveer de helft van de polder.
- Uiterwaard + gehele polder benutten voor meestromen; huidige primaire waterkering wordt geheel verwijderd om zodoende het maximaal haalbare effect te berekenen.

In alle varianten is ervan uitgegaan dat het huidige niveau van het maaiveld gehandhaafd blijft, zowel in de uiterwaard als in de polder. In figuur 4.2 is aangegeven welke waterstandverlaging naar verwachting gerealiseerd kan worden. Het effect varieert van ongeveer ½ dm (bergingsvariant en variant waarbij de mogelijkheden voor meestromen van de uiterwaard zijn verbeterd) tot 2 à 2½ dm (polder voor de helft of geheel laten meestromen). Het maakt weinig uit of de polder in zijn geheel meedoet of voor de helft. Dit wordt veroorzaakt doordat de hoofdstroom maar beperkt kan "uitwaaiëren" in de polder.

Het blijkt dat met een geheel of voor de helft meestromende polder, in de directe omgeving (ca. kilometers 241 – 247) de taakstelling voor maximaal één derde tot de helft gerealiseerd kan worden, afhankelijk van de locatie. Het beter laten meestromen van de uiterwaard of het benutten van de polder als bergingsgebied draagt veel minder bij aan het realiseren van de taakstelling. In beide gevallen gaat het om ongeveer 10% van de taakstelling. Een maatregel in de polder heeft ook een MHW-verlagend effect bovenstrooms van de polder. In combinatie met een afnemende taakstelling in bovenstroomse richting zorgt dit ervoor, dat met de maatregel verder bovenstrooms de taakstelling geheel kan worden gerealiseerd.

5.6 (Over)hoogte primaire waterkeringen

Belangrijk onderdeel bij een uiteindelijk besluit over de Overdiepse polder is de eventueel beschikbare en bruikbare overhoogte en oversterkte van de dijken langs de Bergsche Maas. De dijken langs de Bergsche Maas zijn van oudsher grote massieve dijken die over het algemeen veel forser worden geacht dan noodzakelijk. De dijken zijn veelal ontstaan uit het zand dat bij het graven van de Bergsche Maas (1874-1904) is vrijgekomen. Later is daar op een aantal plaatsen klei op aangebracht.

In het kader van de planstudie wordt er gewerkt aan een zogenaamd referentie-alternatief dijkversterking. Een werkgroep heeft als opdracht om de aanwezige overhoogten en oversterkten in beeld te brengen voor het gehele gebied van de PKB. Het beschikbaar komen van informatie via deze werkgroep loopt echter vertraging op. Daarom is vanuit de kerngroep Overdiepse polder een beperkte eigen actie gestart om de eventuele overhoogte langs de Bergsche Maas in beeld te brengen.

In figuur 4.3 is de hoogte van de dijken in beeld gebracht. De dijken langs de Bergsche Maas (zowel noord als zuidoever) hebben op grote delen een forse hoogte, tot wel 2 meter boven het MHW2001. De dijkhoogte is echter sterk variabel, met lokaal verlagingen tot net boven het MHW2001. Hier ontbreekt dan dus de minimale waakhoogte van 0,50 m. Onbekend is nog of er voor deze dijken ook rekening gehouden moet worden met extra waakhoogte in verband met golfoverslag, zetting en inklinking. Daarnaast is nog onbekend of deze dijken naast overhoogte ook oversterkte bezitten. Tenslotte moet voor een goede afweging de situatie bovenstrooms en benedenstrooms van de Overdiepse polder in beeld gebracht worden.

6 Rivierverruiming in de Overdiepse polder

6.1 Acht varianten om de discussie op gang te brengen

Bewoners en projectteam hebben in een aantal werksessies een proces doorgemaakt waarin vanuit een breed scala aan opties uiteindelijk twee inrichtingsvarianten zijn overgebleven.

Bij aanvang van het proces waren er vier mogelijke oplossingsrichtingen, waarbinnen soms verschillende varianten konden worden aangegeven. Met behulp van de eerste verkennende berekeningen was het mogelijk om een indicatie van het effect op de waterstand te geven (voor afbeeldingen zie figuur 5.1).

- 1) **Natuur variant:** polder geheel uitkopen, winterdijk verleggen naar Overdiepsekade aan de zuidzijde van de polder. MHW daling 30 cm. Variant A.
- 2) **Terpenplan:** Overdiepse kade wordt verhoogd; bedrijven op terpen aan de kade. Polder met inlaat als berging (variant B; MHW effect 5 cm); deze variant kwam overeen met het oorspronkelijke door de bewoners geformuleerde plan in het document "Overdiep, retentiepolder.....?". Een tweede variant is voorzien van zowel een in- en uitlaat en is dus met de rivier meestromend (variant C; MHW effect maximaal 30 cm, maar vanwege weerstand-verhogende werking van in- en uitlaat waarschijnlijk iets lager), of meestromend met afgraving van het gronddepot ("het Stort") aan de westzijde (variant D; MHW effect onduidelijk maar minimaal evenveel als variant C).
- 3) **Gedeelde polder.** Een in oost-west richting aangelegde dijk door het midden van de polder, waarbij de noordelijke zijde meestromend wordt en de zuidelijke zijde permanent droog blijft. In variant E wordt de oude winterdijk weggehaald en verandert de noordzijde feitelijk in uiterwaardengebied (MHW effect 25 cm); in variant F wordt de oude winterdijk verlaagd tot het niveau van een gewenste overstromingsfrequentie (bijvoorbeeld 1 maal in 50 jaar) (MHW effect tussen 5 en 25 cm); variant G voorziet in het handhaven van de oude winterdijk met daarin een in- en uitlaat constructie, met additioneel weerstandverlagende maatregelen in de uiterwaard (MHW effect onduidelijk, waarschijnlijk vergelijkbaar aan variant F).
- 4) **Uiterwaardverlaging met eventueel dijkverlegging.** In deze variant blijft de polder ongemoeid op een eventuele kleine teruglegging van de winterdijk na (variant H; MHW effect onbekend).

6.2 Beoordeling van de varianten

Tabel 5.1 vat samen hoe de varianten door de bewoners zijn beoordeeld. De criteria die in de linkerkolom staan genoemd zijn voortgekomen uit een anonieme enquête onder de bewoners waarin reacties op de hierboven omschreven varianten werden gevraagd, met eventueel aanvullende commentaren. Alle 17 bedrijven in de polder hebben aan deze enquête bijgedragen (100% respons!). De resultaten van de enquête zijn gedistribueerd onder de bewoners. Vervolgens hebben er discussies plaatsgevonden, zowel in subgroepjes als plenair.

Tijdens de sessies zijn de criteria verder aangescherpt en beargumenteerd. Verslagen van bijeenkomsten werden tijdig onder de bewoners gedistribueerd. Hierdoor werden argumenten voortdurend gecontroleerd en zo nodig gecorrigeerd. Op verzoek van het projectteam waren niet alleen de mannen, maar ook echtgenotes aanwezig; alle bijeenkomsten zijn door ongeveer 30 mensen bezocht.

(N.B: De criteria zoals hieronder verwoord zijn voortgekomen uit de discussies met de bewoners. In paragraaf 7.3 wordt aangegeven hoe de voorkeurs- en tweede keuze varianten die uit het proces naar voren zijn gekomen, door het projectteam worden beoordeeld op hun beleidsrelevantie.)

Hieronder wordt een korte uitleg van de argumenten gegeven die als criteria in de tabel zijn opgenomen. De volgorde van de criteria geeft **géén** gewicht aan. Er heeft geen onderlinge weging plaatsgevonden.

1. **Consistentie met geldend beleid.** In het streekplan valt de Overdiepse polder binnendijs onder de agrarische hoofdstructuur (AHS) en buitendijs onder de groene hoofdstructuur-landbouw (GHS-landbouw).
2. **Voor alle bedrijven gelijkwaardig.** Dit argument wordt van groot belang geacht. Varianten die gelijkwaardige consequenties hebben voor alle bedrijven worden als rechtvaardiger en dus beter realiseerbaar ervaren. Het creëren van onderscheid tussen bedrijven, bijvoorbeeld in het geval de polder wordt opgedeeld in een permanent droog (bedrijven kunnen blijven) en een meestromend deel (bedrijven moeten verplaatst), zal tot tweespalt leiden en uiteindelijk de maatschappelijke verhoudingen in de kleine poldergemeenschap onder grote druk zetten. Dit wordt door een meerderheid als zeer onwenselijk ervaren.
3. **Voor toekomst voldoende rivierruimte.** De maatschappij vraagt aan de inwoners van de polder om ruimte voor de rivier; zij zijn, onder voorwaarden, bereid hieraan mee te werken. Tegenover de medewerking die de bewoners bereid zijn te leveren moet dan ook een behoorlijk waterstandsdalend effect staan. Hoe meer een variant bijdraagt aan waterstandverlaging, hoe overtuigender.
4. **Meervoudig gebruik met landbouw (+ water, wonen, recreatie, natuur).** Het idee van meervoudig gebruik van de ruimte wordt begrepen. Vanwege de lage frequentie waarin waterberging noodzakelijk zal zijn wordt de natuurvariant als irreëel ervaren. De grond is van uitzonderlijk goede kwaliteit voor de landbouw; het zou zonde zijn om zulke goede landbouwgrond te verlaten als het vrijwel altijd bruikbaar is. Door middel van een goede uitplaatsingregeling kan het aantal bedrijven verminderd worden zodat er ruimte geschapen wordt voor eventueel benodigde infrastructuur (dijken, terpen, kunstwerken) en kan ook een bijdrage geleverd worden aan het extensiveringsbeleid voor de landbouw. De combinatie met waterberging wordt niet als zeer problematisch ervaren, als de wateroverlast niet vaker dan 1 maal in de 25 jaar optreedt en er een goede schaderegeling is. Er zijn mogelijkheden om aan natuur en recreatie een groter belang te geven in de polder, maar deze opties zijn in dit stadium nog niet uitgewerkt. Het weghalen van de winterdijk in variant E creëert de facto grotere uiterwaarden, hetgeen voor veel extra wateroverlast zorgt (jaarlijks onder water).
5. **Bedrijven uitplaatsen.** Hoewel het extensiveringsbeleid in de landbouw zal leiden tot het verminderen van het aantal bedrijven, zullen er bij een aantal varianten nog extra bedrijven moeten verdwijnen. In het terpenplan is er bijvoorbeeld simpelweg niet genoeg ruimte aan de dijk om alle bedrijven daar te plaatsen. Het is nu al duidelijk dat bedrijven bereid zijn om te vertrekken indien hiervoor een goede regeling bestaat. Als er meer bedrijven uitgeplaatst moeten worden, wordt dit als enigszins bezwaarlijk ervaren, hoewel alles staat of valt met een goede regeling.
6. **Zo weinig mogelijk bedrijven afbreken/opbouwen.** Het is duidelijk dat in het terpenplan alle bedrijven moeten worden afgebroken terwijl in een opgedeelde polder de bedrijven aan de Overdiepse kade kunnen blijven staan. Hoewel dit

argument zeer strijdig is met het gelijkwaardigheidsbeginsel zoals verwoord onder punt 2, blijft het voor een aantal bewoners een belangrijk argument.

7. **Niet stukje bij beetje bedrijven inperken.** Indien een bedrijf minder dan 30% van zijn land verliest is de overheid niet verplicht het bedrijf geheel uit te kopen. Omdat de uiterwaarden bij de ruilverkaveling in de jaren 70 zijn toegevoegd aan de huiskavels van een aantal bedrijven, vormen de uiterwaarden een onlosmakelijk geheel met het binnendijkse gebied in de polder. Het alleen betrekken van de uiterwaarden zonder de verdeling van gronden in de polder hierin te betrekken zal leiden tot het geleidelijk kwijtraken van grond zonder behoorlijke compensatie. Hetzelfde argument geldt voor teruglegging van de winterdijk. Hierbij wordt herhaaldelijk verwezen naar een onbetrouwbare overheid die deze inrichting zodanig zal doen dat ze binnen de 30% marge blijven en dus niet hoeven uitkopen.
8. **Open rivierlandschap.** De Overdiepse polder en omgeving worden gekenmerkt door een zeer open karakter met een vrije horizon, hetgeen het landschap een in Nederland zeldzaam wordende weidsheid geeft. De variant van de gedeelde polder met behoud van de oude winterdijk doet een grote aanslag op deze landschappelijke kwaliteit.
9. **Zo weinig mogelijk kavelruil en 'gedoe'.** De gedeelde polder levert twee verschillende typen land op: permanent droog land en potentieel overstroomd land. Dit heeft consequenties voor de waarde van het land en zal extra problemen opleveren bij de herverdeling van land. Bovendien brengt de dijk door het midden van de polder een extra ruimtebeslag met zich mee.
10. **Definitieve oplossing.** Het terpenplan wordt gezien als een oplossing die zowel op korte als op lange termijn definitief zal zijn omdat hier (i) maximale ruimte voor de rivier wordt geschapen, (ii) maximale veiligheid voor de bedrijven en bewoners wordt geboden, (iii) een eventueel inzetten van het Oude Maasje en de polders rond Waspik geen extra gevaar oplevert, en (iv) de polder niet het risico loopt dat over 15 jaar de overheid weer aanklopt met de vraag of er ruimte voor het water gevonden kan worden. Bij alle varianten waarin een deel van de polder permanent droog blijft kan in de toekomst alsnog een extra claim voor waterberging worden gedaan. Dit wordt als negatief ervaren.
11. **Goede bedrijfsvoering.** Een dijk door het midden van de polder levert extra hinder in de bedrijfsvoering.
12. **Effectief grondverzet.** Dit argument geldt voor de varianten waarin "het Stort" wordt afgegraven. Deze afgraving schept extra meestromend vermogen voor de rivier en zou zeer efficiënt grond kunnen opleveren voor de aanleg van terpen of nieuwe dijklichamen.

Tabel 5.1.Samenvatting criteria en voorkeuren voor varianten (scores aangegeven met: - - = laag/slecht, + - = matig, + + = hoog/goed).
N.B: Aspecten waarover zeer stellige meningen naar voren kwamen zijn in grijs aangegeven

	1. Uitkopen	2. Bedrijven op terpen aan verhoogde Overdiepse kade			3. Nieuwe dijk halverwege de polder: gedeelde polder			4. Uiterwaarden
Variant →	A Alle bedrijven uitkopen	B met inlaat (retentiepolder)	C met in- en uitlaat, polder meestromend, stort handhaven	D met in en uitlaat, meestromende polder, stort afgraven	E oude winterdijk weg	F oude winterdijk verlagen	G oude dijk handhaven weerstand uiterwaarden verlagen	H Verlagen uiterwaarden en dijkverlegging
Criterium:								
Concluderend:	Past niet in beleid. Verlies goede landbouwgrond en levensvatbare bedrijven.	Te weinig watereffect (5 cm)	Vergeleken met D te veel grond aanvoeren (duur)	VOORKEUR 1	Veel verlies van landbouwgrond (halve polder); regelmatig wateroverlast	Verschil met G onduidelijk; uitleg gewenst over hydraulische effecten.	VOORKEUR 2	Uiterwaarden niet meer geschikt voor landbouw; stukje bij beetje bedrijven inperken. Duur?
1. Streekplan	- -	++	++	++	- -	+ -	+ -	+ -
2. Gelijkwaardig	++	++	++	++	- -	- -	- -	- -
3. voldoende rivierruimte	++	- -	+ -	++	+ -	+ -	+ -	- -
4. Meervoudig gebruik met landbouw	- -	++	++	++	- -	+ -	+ -	+ -
5. Weinig bedrijven uitplaatsen (wijkers)	- -	- +	- -	- -	- -	+ -	+ -	+ -
6. Zo weinig mogelijk afbreken/opbouwen	- -	- -	- -	- -	++	++	++	++
7. Niet stukje bij beetje bedrijven inperken		++	++	++	+ -	+ -	+ -	- -
8. Open rivierlandschap	++	++	++	++	+ -	- -	- -	++
9. Zo weinig mogelijk kavelruil en 'gedoe'	- -	++	++	+ -	- -	- -	- -	+ -
10. Definitieve oplossing	?	+ -	+ -	++	- -	- -	- -	- -
11. Goede bedrijfsvoering		++	++	++	- -	- -	- -	+ -
12.Effectief grondverzet	?	-	- -	+ -	+ -	++	++	- -

6.3 Een voorkeurs- en een tweede keuze variant

De bewoners hebben uiteindelijk besloten om twee varianten verder te laten uitwerken in termen van hydraulische effectiviteit en indicatieve maatschappelijke kosten en baten. Voor de berekening van de hydraulische effectiviteit gelden de onderstaande uitgangspunten voor inrichting en gebruik. Er is in de berekeningen enige ruimte gelaten ten aanzien van de keuze of er met (automatisch werkende) overlaten of met (beheerste) in- en uitstroomopeningen wordt gewerkt.

Terpenvariant A: Gehele Overdiepse polder meestromen over verlaagde winterdijk (overlaat) (figuur: 5.2)

Uitgangspunten:

- Bedrijven op terpen tegen de Overdiepse kade langs het Oude Maasje. Dit wordt de nieuwe primaire waterkering. Terpen steken maximaal 100 m de polder in.
- Huidige primaire kering in zijn geheel verlagen (overlaat) tot op niveau van overstroming één maal in de 25 jaar⁴.
- Geen beweegbare in- of uitlaatmiddelen.
- Huidige zomerdijk blijft gehandhaafd.
- Gronddepot wordt afgegraven.
- Bebouwing wordt verwijderd.
- Huidige infrastructuur blijft gehandhaafd, m.u.v. de verhoogd liggende weg naar het veer die wordt verlaagd.

Terpenvariant B: Gehele Overdiepse polder stroomt mee via in- en uitstroomopening (figuur: 5.3)

Uitgangspunten:

- Bij deze variant is het idee dat water via beweegbare in- en uitlaten door de polder kan stromen. De in- en uitlaten worden geopend als tenminste een 1/25 jaar waterstand ter hoogte van de Overdiepse polder wordt verwacht⁵.
- De in- en uitlaat worden vormgegeven door openingen in de huidige primaire dijk. De rest van de primaire dijk blijft op de huidige hoogte. De openingen hebben geen drempels (of hebben drempels op het niveau van het maaiveld).
- Voor de berekeningen wordt uitgegaan van openingen van 800 tot 1000 m breed.
- De openingen worden aan de meest bovenstroomse en benedenstroomse zijde van de Overdiepse polder gesitueerd.

Middenvariant: Halve polder stroomt mee (figuur 5.4)

Uitgangspunten:

- Primaire dijk van brug (kruispunt) naar sluisje, ongeveer volgend langs kavelgrenzen.
- Huidige primaire kering in zijn geheel verlagen tot op niveau 1/25 jaar overstroming.
- Geen beweegbare in- of uitlaatmiddelen
- Huidige zomerdijk blijft gehandhaafd.
- Gronddepot wordt tot niveau mv afgegraven
- Bebouwing in 1/25 jaar overstroomd gebied wordt verwijderd
- Huidige infrastructuur blijft gehandhaafd

---

⁴ **N.B:** hierbij moet rekening gehouden worden met het feit dat dit ook in de toekomst moet gelden. Dus wat over 50 jaar een frequentie is van 1/25 jaar zal nu een hogere frequentie kunnen zijn.

⁵ **N.B:** Uit nadere modelberekeningen voor het hele rivierengebied zal blijken wat de te verwachten frequentie wordt; de gehanteerde 1/25 jaar is de minimale voorwaarde waaronder volgens de inwoners van de polder nog een normale en gezonde bedrijfsvoering in de landbouw kan plaatsvinden.

6.4 Hydraulische effectiviteit van varianten

Modelberekeningen zijn uitgevoerd voor een combinatie van rivierafvoer (Rijn en Maas) en zeestand die ter hoogte van de Overdiepse polder een hoogwaterstand veroorzaakt, die ongeveer gelijk aan de Maatgevende Hoogwaterstand (MHW) ter plaatse is. De verkregen modelresultaten leveren overigens slechts een indicatie van het MHW-effect omdat er meer afvoer / zeestand combinaties zijn die een bijdrage leveren aan de MHW. De formele bepaling van de MHW geschiedt m.b.v. het SOBEK-model van het Noordelijke Deltabekken (HYDRA-B applicatie), op basis van 108 combinaties van afvoer-zeestandcombinaties, en valt buiten het kader van dit onderzoek.

De varianten zijn in de berekeningen als volgt benoemd:

- Variant 1: terpen + automatisch meestromen; de verlaagde winterdijk heeft een hoogte gekregen aflopend van NAP + 2,56 m ter hoogte van km 240 naar NAP + 2,44 m ter hoogte van km 246.
- Variant 2: middenvariant.
- Variant 3: terpen + beweegbare in- en uitlaat

Gegeven de verwachte klimatologische ontwikkelingen en de hieraan gerelateerde toename van rivierafvoeren en zeespiegelstijging, zijn in de toekomst hogere waterstanden te verwachten. De overstromingsfrequentie zal bij gelijkblijvende infrastructuur toenemen. Om te voorkomen dat de Overdiepse polder in de toekomst (veel) vaker dan ééns per 25 jaar zal overstromen, willen de bewoners van de polder dat de dijk nu reeds wordt ontworpen, rekening houdend met deze toekomstige toename in overstromingsfrequentie. Dit zou betekenen dat de ontwerphoogte van de wateroverlaat hoger is en dat de polder bij inzet op korte termijn minder effectief is in de verlaging van de Maatgevende Hoogwaterstand (MHW). Het is op dit moment niet eenduidig aan te geven welke waterstand in de toekomst gemiddeld ééns per 25 jaar zal optreden. Daarom is in de berekening uitgegaan van de ééns per 25 jaar waterstand die in de huidige situatie optreedt.

De uitgevoerde berekeningen en analyses leiden tot de volgende conclusies (niet volledig; conclusies t.a.v. methodiek van berekenen zijn weggelaten):

1. Het doorstroombaar maken van de Overdiepse polder levert lokaal een waterstandsverlaging tussen 26 cm (varianten 2 en 3) en 29 cm (variant 1). Het effect neemt stroomopwaarts af met de afstand tot de polder. Bij 's Hertogenbosch (Bokhoven, kilometerraai 222) bedraagt de waterstandsverlaging 10 tot 12 cm.
2. Stroomafwaarts is de verlaging van waterstand ter hoogte van km 245 (benedenstrooms einde van de Overdiepse polder) nagenoeg verdwenen.
3. Het door de Overdiepse polder geleide debiet varieert tussen 1300 m³/s bij variant 1 (34% van de Maasafvoer), en 1000 m³/s bij de overige inrichtingsvarianten (26% van de Maasafvoer).
4. Het bijna verdubbelen van het doorstroombaar gemaakte gebied (terpenvariant t.o.v. middenvariant) levert 10% toename van het effect op waterstanden op.
5. Optimalisatie van de vormgeving van terpen en positie van de instroomopening in de huidige winterdijk bij de terpenvariant B met in- en uitstroomopening, zal het effect op de waterstanden vergroten en dicht in de buurt brengen van het effect dat bij de terpenvariant met overlaat is gevonden.
6. De overlaat tussen de Bergsche Maas en de Overdiepse polder (winterdijk die tot het niveau van 1/25 jaar waterstand is verlaagd) levert bij de beschouwde extreme afvoer geen noemenswaardige weerstand tegen stroming op. De waterstand aan

beide kanten van de dijk is praktisch gelijk, er treedt ook geen versnelling van de stroming boven de dijk. Het verder verlagen van de overlaat tot het maaiveld (zoals bij variant 3) heeft naar verwachting weinig extra effect op de waterstanden.

7. De stroomsnelheden in de polder zijn lager dan 1 m/s.

6.5 Vragen van bewoners

Op een aantal door de bewoners gestelde vragen is door de hydraulische studie slechts beperkt antwoord geleverd:

1. *Heeft inzet van de polder nut voor andere gebieden, en zo ja in welke mate; zijn de offers die gevraagd worden ook werkelijk van belang voor anderen?* Zoals aangegeven is het effect van een meestromende polder bij Den Bosch nog steeds ruim 10 cm.
2. *Kan de verwachte verhoging van de waterstanden als gevolg van klimaatveranderingen meegewogen worden in berekeningen? (Vanwege het argument dat 1 op 25 jaar nu, in de toekomst misschien 1 op 10 jaar betekent).* Dit is vooralsnog niet gebeurt.
3. *Komt het echte gevaar niet van zee en heeft meestromen dan wel effect?* De berekeningen geven hierop geen antwoord.
4. *Hoe vaak is de Overdiep werkelijk nodig om rampen te voorkomen? (Is de keuze van de dijkhoogte van 1 op 25 jaar wel reëel, of kan de dijkhoogte net zo goed op 1 op 100 jaar gekozen worden. Kortom, komt de polder niet onnodig vaak onder water te staan).* De beschikbare gegevens maken het niet mogelijk om hierop een antwoord te geven.

6.6 Kwalitatieve toetsing aan beleidskaders

Hieronder volgt een samenvatting van beleidsuitgangspunten die als toetsingkader voor het Spiegelproject kunnen dienen. Heel kort is aangegeven wat de invulling is die het Spiegelproject hieraan heeft gegeven. In Hoofdstuk 7 en 8 wordt dit in detail uitgewerkt.

Uit 5^e Nota RO:

1. **Beleid:** Functiecombinatie met water: ruimte voor de rivier.
Invulling: Uitgangspunt van het Spiegelproject; meestromen met rivier bij extreme omstandigheden met behoud van landbouwfunctie.
2. **Beleid:** Nationaal landschap rivierengebied: behoud open karakter en samenhang tussen gebouwen en omgeving. Melkveehouderij kan rol spelen in behoud open karakter.
Invulling: Waterberging zal andere gebruiksmogelijkheden zoals intensieve glastuinbouw en bometeelt, verhinderen en dus bijdragen aan behoud van het open karakter van de polder. Laagfrequente waterberging biedt in een situatie van meervoudig ruimtegebruik kansen voor versterking van de blijvende landbouw. Daarvoor zijn dan wellicht aanvullende maatregelen nodig. Voor de landbouwontwikkeling kan dat betekenen een versnelde schaalvergroting en modernisering van het bedrijf van de 'blijvers'.

Uit SGR 2:

3. **Beleid:** Geen-spijt beleid: nu al rekening houden met ruimtelijke consequenties voor water.
Invulling: Strategische afweging tussen maatregelen voor korte of lange termijn: nu een keuze tussen dijkverzwaring en rivierverruiming, of pas in 2015?
4. **Beleid:** Groene diensten voor water: waar dwingend zal overheid compensatie verlenen.
Invulling: landbouw stelt onder vastgestelde voorwaarden en tegen vergoeding, land ter beschikking voor waterberging.

Leidende principe uit streekplan:

5. **Beleid:** Gebruik water, bodem, geomorfologie, en cultuur-historie als inspiratiebron voor kwaliteitsverbetering van het landschap.
Invulling: Een nieuw en inspirerend terpenlandschap voor een duurzaam en veilig gebruik van het rivierengebied?
6. **Beleid:** Waar meervoudig gebruik mogelijk is moet men dit doen.
Invulling: Versterking van de functies waterberging, extensivering landbouw, veilig wonen, recreëren en natuur.
7. **Beleid:** Functionele micro-zonering voor landbouw, natuur en recreatie.
Invulling: bij de herinrichting van het watersysteem in de polder aansluiten bij natuurvriendelijke inrichting van EHS gebied het Oude Maasje. Rekening houden met het belang van de polder voor overwinterende vogels. Recreatievoorzieningen voor Watersport en buitenrecreatie versterken. Voor hen die belangstelling hebben voor verbrede landbouw zijn er mogelijk kansen om nevenactiviteiten op economische basis te gaan exploiteren, dan wel op contractbasis voor de overheid bepaalde diensten te leveren (te denken valt aan recreatievoorzieningen of agrarisch natuurbeheer. Voor de watersportsector zijn er mogelijkheden voor verbetering van de exploitatie).

Uit gebiedscommissie:

8. Integrale zonering: gezien de criteria zal de polder waarschijnlijk als landbouwontwikkelingsgebied met accent grondgebonden veehouderij benoemd worden.
9. De uiterwaarden zullen een verwevingszone worden, met gecombineerde accenten voor landbouw, natuur, recreatie en landbouw.

Invulling: beide aspecten zijn een nadere gebiedsuitwerking van reeds vermelde algemene beleidskaders.

Op basis van dit toetsingskader zijn de twee overgebleven varianten inhoudelijk getoetst. Hieronder in tabel 5.2 zijn de conclusies van deze toetsing weergegeven. Het is duidelijk dat de terpenvariant geen enkele beleidsmatige strijdigheid kent en veruit het best scoort op de beleidsdoeleinden voor ruimtelijke ordening, groene ruimte en streekplan.

Tabel 5.2: Inhoudelijke (kwalitatieve) toetsing van de terpen en middenvarianten aan beleidskaders.

Beleidskader	Thema	terpen variant	middenvariant	motivatie
5 ^e Nota RO	Funciecombinatie met water: ruimte voor de rivier	++	+	Terpenvariant biedt maximale ruimte
	Nationaal landschap rivierengebied: behoud open karakter en samenhang tussen gebouwen en omgeving	++	-	Middenvariant negatief vanwege extra dijklichaam op deltahoogte.
SGR 2	Geen-spijt beleid: nu al rekening houden met ruimtelijke consequenties voor water	++	+	Terpenvariant biedt maximale ruimte water / minimale hinder ander functies
	Groene diensten voor water: waar dwingend zal overheid compensatie verlenen.	+	+	Dit is de basis waarop bewoners bereid zijn mee te werken.
Streekplan	Gebruik water, bodem, geomorfologie, en cultuur-historie als inspiratiebron voor kwaliteitsverbetering van het landschap.	++	-	Terpenvariant is vernieuwend op traditionele basis. Middenvariant is alleen maar meer dijk.
	Waar meervoudig gebruik mogelijk is moet men dit doen.	++	+	Middenvariant deelt tussen meervoudig en enkelvoudig gebruik.
	Functionele micro-zonering voor landbouw, natuur en recreatie.	++	+	Herinrichting bij terpenvariant leent zich hier beter voor. Dijk door het midden is grote hindernis.

6.7 Regeling voor herinrichting en overstromingsschade

6.7.1 Inleiding

Als de Overdiepse polder daadwerkelijk aangewezen wordt om meer ruimte aan de rivier te geven, zal dat in alle gevallen een aantal ingrijpende gevolgen hebben. Om deze gevolgen afdoende op te vangen moeten er vooraf goede afspraken gemaakt worden over een aantal regelingen die van kracht worden als de polder wordt aangewezen voor overstroming. Het invullen van dergelijke regelingen maakt deel uit van de planstudie als mogelijk vervolg op de onderhavige verkenning.

Door projectteam en bewonersgroep is reeds een discussiestuk opgesteld waarin een aantal procedures en schaderegelingen worden voorgesteld. Dit discussiestuk is in detail besproken met een externe deskundige die met deze materie bekend is. De regelingen zijn nog niet afgestemd met overheden en aan bestaande wettelijke kaders getoetst. Om geen discussie te genereren vooruitlopend op een definitieve regeling en om geen verwachtingen te wekken worden de met de bewoners opgestelde regelingen niet in deze rapportage opgenomen. De regeling is echter wel gebruikt om een globale kostenraming van de inrichtingsvarianten te kunnen maken.

Hieronder volgt een overzicht van de verschillende schades waarvoor een regeling moet worden geformuleerd en de principes waarop deze zou moeten berusten. Voor een definitieve regeling is van belang om inzicht te hebben in de verwachte frequentie van overstromen, de tijdsduur, in welke jaargetijden deze verwacht kan worden, en de inrichtingsmaatregelen die getroffen gaan worden.

De regelingen zijn in twee groepen verdeeld:

I. Het herinrichtingspakket. Dit bevat de te volgen procedure en regelingen om van de huidige inrichtingssituatie te komen tot de nieuwe inrichtingssituatie. Hieronder begrepen zijn de regelingen die gelden voor uit te plaatsen bedrijven en bedrijfsbeëindigingen.

II. Het schade pakket. De te volgen procedure en regelingen om de gevolgen van daadwerkelijke overstroming te compenseren.

Drie belangrijke criteria waar de procedures en regelingen aan moeten voldoen zijn:

A: Niemand gaat er in economische zin op achteruit.

B: Rechtvaardigheid. Iedereen moet het gevoel hebben dat hij/zij rechtvaardig wordt behandeld. Dat moet gelden voor behandeling door de overheden, maar ook dat de zaken onderling op een rechtvaardige, correcte en transparante manier worden afgehandeld. Iedereen heeft een gelijkwaardige positie.

C: Uitvoerbaarheid. De voorgestelde regelingen en procedures moeten daarnaast ook uitvoerbaar (haalbaar) zijn (juridisch, financieel, en technisch). Ook hier geldt dat weer voor de overheden als ook voor de bewoners.

Uit een recente publicatie van het Centrum voor Landbouw en Milieu komen criteria naar voren die landbouwbedrijven in het algemeen hanteren voor het benutten van landbouwgrond voor waterberging (Boland et al, 2002). De principes zijn ook in de Overdiepse polder van toepassing:

- Economisch op tenminste hetzelfde niveau blijven.
- Externe, onafhankelijk intermediair voor een betrouwbare overeenkomst en controle op handhaving.

- Het moet voordeel opleveren voor beide partijen (geld, grond, betere waterhuishouding).
- Continuïteit, maar met een heldere 'ontsnappingsclausule' (bijv. bij bedrijfsovername).
- Voorlichting naar burgers over bijdrage van boeren aan oplossen van een maatschappelijk probleem.
- Landbouwbestemming (RO) handhaven, o.a. in verband met MINAS regeling.
- Administratie moet voor boer eenvoudig uit te voeren zijn.

6.7.2 *Het herinrichtingspakket*

In dit hoofdstuk wordt gesproken over 'natte' grond en 'droge' grond. Daarmee wordt bedoeld dat natte grond kan worden ingezet voor overstroming met een berekende kans van maximaal 1 keer in 25 jaar. Droge grond ligt achter de primaire waterkering en kan niet worden ingezet voor overstroming. Uiterwaarden blijven uiterwaarden.

Regeling I. Waardevermindering grond.

De handels- en gebruikswaarde van 'natte' grond is lager dan die van 'droge' grond. Alleen al de aanwijzing van agrarische grond tot mogelijke locatie van waterberging brengt waardedaling met zich mee, zonder dat er al daadwerkelijk al waterberging plaatsvindt. Deze 'planschade' moet vooraf vergoed worden (dus niet pas als overstroming plaatsvindt). Hierbij geldt dan artikel 49 van de wet op de Ruimtelijke Ordening. Vergoeding kan gebeuren in geld of in een overbedeling met 'natte' grond. In deze vergoeding kan een bedrag opgenomen worden dat de overheid betaalt om een recht op overstroming te verwerven (erfdienstbaarheid). (Dit is dus niet de schadevergoeding voor uitoefening van dit recht).

Regeling II Reconstructie kosten.

Kosten van dijkbouw, wegebouw, nutsvoorzieningen, terpen, herinrichting kavels, ontwatering, etc. zijn normaal gesproken voor rekening van de overheid.

Regeling III Herbouw huizen en bedrijven.

Kostenposten die hier van belang zijn:

- de actuele waarde van huizen, gebouwen, erven, opslagvoorzieningen, kavelwegen, die afgebroken moeten worden;
- kosten van sloop en afvoer van puin;
- het verschil dat ontstaat met de huidige exploitatiekosten voortvloeiend uit nieuwbouw (voornamelijk extra financieringskosten);

Uitgangspunt is dat ondernemers geen financiële nadelen mogen ondervinden van de gedwongen herbouw.

Regeling IV Compensatie ongunstige verkaveling.

Door herinrichting zou onverhoopt de verkaveling van een enkel bedrijf (beduidend) ongunstiger kunnen worden; te denken valt aan rij-afstanden/rijtijden, grootte huiskavel, grootte percelen, aantal kavels en ontsluiting, ontwatering, extra tijd). Dit nadeel kan financieel ingeschat worden (hogere bedrijfskosten) en gekapitaliseerd, waarvoor extra grond kan worden toebedeeld.

Regeling V Vergoeding tijdens herinrichting.

Omvat de meerdere kosten van bedrijfsvoering en de onontbeerlijke inzet van de ondernemer tijdens herbouw van gebouwen en herinrichting van de polder. Verder moet de verrekening van de tot 2020 doorlopende ruilverkavelingskosten in beschouwing worden genomen.

Regeling VI Pachtregelingen.

Voor bedrijven die nu erg afhankelijk zijn van pacht van uiterwaarden of binnendijks, en door hun ligging moeten verplaatsen, moeten er oplossingen op maat komen. De mogelijkheden voor een regeling om huidige pacht om te zetten in vaste pacht elders, zijn momenteel ruim. Daarvoor moet het initiatief wel uitgaan van het project. Daarnaast zijn er bestaande regelingen die voorzien in pachtafstandsvergoedingen. Minimum voorwaarde is dat een pachtbedrijf op zijn minst gelijkwaardig zijn bedrijf kan voortzetten.

Regeling VII Uitplaatsers.

Bedrijven die willen vertrekken uit de polder of willen stoppen en daarmee hun grond ter beschikking stellen aan het project, zouden recht moeten hebben op regeling I alsof hun grond van droog naar nat devalueert, regeling III en V, en regeling VI voorzover van toepassing.

Regeling VIII Schade bij overstroming. Zie volgende paragraaf.

Regeling IX Overig.

- Transactiekosten voortvloeiende uit overdracht van onroerend goed.
- Fiscale neutraliteit.
- Milieuvergunningen voor verplaatsers in de polder kunnen worden meegenomen.
- Mest rechten? Natte grond moet bestemming 'landbouw' behouden, zodat het mee blijft tellen voor de MINAS regeling.
- Aanvullingen
- Regelingen Jachthaven (uit te werken met belanghebbende)

Regeling X Procedure.

Voor de procedure die gevolgd moet worden om van de huidige situatie naar de nieuwe situatie te komen, wordt voorgesteld de volgende stappen te volgen

1. Er worden inrichtingsnormen vastgesteld waaraan de nieuwe situatie moet voldoen.
2. De regelingen zijn bekend en vastgelegd.
3. Iedereen wordt individueel benaderd door een onafhankelijke vertrouwenscommissie om individueel de gewenste oplossing te bespreken.
4. De vertrouwenscommissie werkt naar een steeds verder ingevulde nieuwe situatie toe.
5. Een projectcommissie neemt de uitvoering van het plan op zich; de bewonersvereniging ziet een 50% vertegenwoordiging van de polder in deze commissie als noodzakelijk.
6. Vertrekkende bedrijven krijgen prioriteit in afhandeling, want deze maken plaats voor de geplande activiteiten.

Het alternatief zou zijn dat alles door bestuurlijke aanwijzingen tot stand komt.

6.7.3 Het schade pakket

Het Centrum voor Landbouw en Milieu geeft een opsomming van mogelijke schade bij waterberging. Het rapport beschrijft welke instrumenten mogelijk zijn en onder welke omstandigheden bepaalde instrumenten de voorkeur verdienen boven andere (Hoekstra et al, 2002). Tabel 5.3 geeft een opsomming.

De bedrijfsvoering in de landbouw, varkenshouderij en wellicht ook in de jachthaven kan schade ondervinden bij daadwerkelijke inzet van de polder voor overstroming. In "Overdiep, retentiepolder..." is een eerste inventarisatie gemaakt van mogelijke schades. In de tweede kolom van tabel 5.3 is een enigszins aangepaste versie van deze lijst opgenomen.

Er blijft echter grote onzekerheid over de omvang van de mogelijke schade bestaan. Die onzekerheid komt voort uit a) het feit dat er weinig ervaring is met zulke situaties, en b) we niet weten wat bijvoorbeeld de richtlijnen en normeringen voor de landbouw en landbouwproducten zullen zijn in de wat verdere toekomst. Voor de jachthaven moeten mogelijke gevolgen nog geëvalueerd worden.

Tabel 5.3: schadeposten als gevolg van waterberging op agrarisch land.

<i>Schade posten volgens CLM</i>	<i>Schade posten volgens "Overdiep, retentiepolder...."</i>
<p>1. Directe effecten:</p> <p>A. bij beweiding:</p> <ul style="list-style-type: none"> - opstallen van vee - vertrappingschade/rijschade - afname melkgift - kwaliteit van het melkproduct (producteisen KKM) - afname ruwvoer voor vee (begrazing) <p>B. Bij ruwvoerwinning (veehouderij, weide)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Afname hoeveelheid ruwvoer - Afname kwaliteit gras <p>C. Bij plantaardige teelten</p> <ul style="list-style-type: none"> - Afname hoeveelheid oogstbaar product - Afname kwaliteit product - Problemen met bewerking (niet kunnen uitvoeren of rijschade) <p>D. Bij kassen en stallen</p> <ul style="list-style-type: none"> - Schade aan gewas en vee - Schade aan kassen, stallen en inrichting <p>E. Schade aan bebouwing, infrastructuur, openbare ruimte, bebouwde omgeving</p> <p>2. Neveneffecten</p> <ul style="list-style-type: none"> - Toename veeziekten door besmetting van grasland met schimmels, bacteriën, onkruiden (veehouderij) - Toename plantenziekten door besmetting grasland/bouwland met schimmels bacteriën, omkruiden (alle grondgebonden landbouw) - Structuurschade (alle grondgebonden landbouw) - Toename slootschonen - Herstel oevers - Hogere mineralen overschotten (MINAS heffingen) - Meer emissies bestrijdingsmiddelen en mineralen naar oppervlaktewater <p>3. Waardedaling</p> <ul style="list-style-type: none"> - lagere gebruikswaarde van de grond (lagere grondtaxatie) - toename vervuilingssklasse door vervuild slib - lagere taxatie onroerend goed 	<p>aan de opbrengstenkant:</p> <ul style="list-style-type: none"> - de te ontvangen melkprijs vermindert - prijzen akkerbouwproducten verminderen - productie melk en aanwas verminderen - productie akkerbouwgewassen vermindert <p>aan de kostenkant:</p> <ul style="list-style-type: none"> - graslandonderhoud/vernieuwing; - extra onkruidbestrijding, ziekten, plagen; - opruimen en afvoeren drijfvuil; - groeistilstand of achterstand grasland; - verloren gaan maaissnede; - verloren gaan van snijmais gewas/seizoen; - verloren gaan van akkerbouwgewas/seizoen - onderhoud/schoning drainagesystemen; - slootonderhoud/restauratie; - verwijderen zandoverslag; - verlies nutriënten; - extra bekalking voor structuurherstel; - extra grondbewerkingen; - onderhoud/herstel kavelwegen; - onderhoud/herstel afrasteringen; <p>verdere aandachtspunten:</p> <ul style="list-style-type: none"> - mestwetgeving - schade door verlies van status als ecobedrijf (indien van toepassing). - schade door verlies van status als conserventeelt bedrijf.

Het is daarom te ontraden om te proberen die schade die in de toekomst optreedt, nu te schatten, en af te laten kopen met extra grond zoals in het eerste rapport "Overdiep, retentiepolder...." wordt voorgesteld. Dat zou ook betekenen dat elk bedrijf een fors bedrag in reserve moet houden (in deposito, of in de vorm van kredietwaardigheid) om zo'n jaar te kunnen opvangen. Wordt zo'n reserve voor andere doeleinden gebruikt dan wordt een wissel op de toekomst getrokken.

Voor het afdekken van de overstromingsschade in de toekomst lijkt het verstandiger om met de overheid een regeling overeen te komen waarbij per gebeurtenis een voorschot op schadevergoeding wordt uitgekeerd, en de definitieve schade wordt verrekend op basis van nacalculatie.

6.8 Indicatie van kosten

In tabel 5.5 is een eerste schatting uitgewerkt van de aan de uitvoering van de uitgewerkte varianten verbonden kosten. Het is een eerste zeer globale schatting waaraan geen directe conclusies verbonden kunnen worden. Desalniettemin geeft het een idee van de orde van grootte van het bedrag dat met de uitvoering gemoeid zou kunnen zijn. Er zijn drie kosten schatting gegeven waarbij een korte uitleg:

BBER: dit is de kostenschatting zoals die door het Bureau Benedenrivieren is gemaakt. In deze schatting is enig detail aangebracht in de schatting van infrastructurele kosten. Verder is gebruik gemaakt van de algemeen binnen Rijkswaterstaat geldende begrotingsystematiek. Verder moet erop worden gewezen dat op deze getallen nog geen optimalisatie is toegepast. Dit wil zeggen dat nog niet gekeken is naar bijvoorbeeld mogelijkheden van werk-met-werk maken (bijvoorbeeld hergebruik van het af te graven depot voor aanleg terpen). De getallen zijn geschikt om vergelijkingen met andere maatregelen in de Bergsche Maas te maken omdat deze op dezelfde wijze tot stand zijn gekomen.

Spiegelproject: in het Spiegelproject is veel aandacht besteed aan de kosten van herinrichting voor de bedrijfsvoering. Er is met bewoners een ontwerp regeling opgesteld die als basis voor het rekenmodel diende. De waarde van de grond, de waardedaling van de grond na aanwijzing als retentiegebied en de premie die boeren krijgen bij vertrek uit de polder bepalen mede de mogelijkheid om tot een voor ieder aanvaardbare regeling te komen, waarbij voldoende ruimte wordt gecreëerd om een voor de toekomst duurzame bedrijfsvoering te garanderen. Voor de volledigheid: het rekenmodel is zeker geen definitieve invulling van de kosten regeling maar dient om enige "voeling" met de mogelijke omvang van de schaderegelingen te geven.

Voor de inschatting van de infrastructurele kosten is een schatting gemaakt op basis van een aantal eenvoudige parameters zoals een hoge en lage schatting van de kosten van een dijklichaam / weg / verlaging dijk. Deze blijken in dezelfde orde van grootte te liggen als de technisch beter gefundeerde BBER schatting. Verder is gesteld dat de verwijdering van het gronddepot geen aparte budgetpost hoeft te zijn omdat de benodigde hoeveelheid grond voor terpen of nieuwe dijklichamen in dezelfde orde van grootte ligt. Zie ter illustratie onderstaand rekenvoorbeeld.

Vrijkomend	terpen (m ³)	half (m ³)	Nodig	terpen (m ³)	half (m ³)
Depot	1.066.000	1.066.000	nieuwe dijk	1.185.000	1.583.000
Oude dijk	333.000	333.000	terpen	250.000	
totaal	1.399.000	1.399.000		1.435.000	1.583.000
			nog nodig	36.000	184.000

In alle schattingen zijn de posten uitvoeringskosten, onvoorziene kosten en BTW opgenomen. In de schattingen van het Spiegelproject zijn deze bedragen beduidend lager. Een motivatie hiervoor is dat het Spiegelproject nog een vervolg fase kent waarin een technisch ontwerp zal worden gemaakt dat in volledige overeenstemming met de bewoners zal worden opgesteld. Wij gaan er van uit dat de uitvoeringskosten beduidend lager zullen zijn dan volgens de algemene begrotingsystematiek van Rijkswaterstaat gangbaar wordt geacht.

Deze kosten kunnen worden uitgezet tegen de waterstands­daling die gerealiseerd kan worden om zodoende een beeld te krijgen van de kosteneffectiviteit van de maatregel. Voor de waterstands­daling zijn de cijfers gehanteerd van de zogenaamde "Blokke­doos" versie 1.09 (Bureau BER). De terpenvariant levert dus 30 cm waterstands­daling op; de middenvariant levert 20 cm op.

Als laatste vergelijking dient de kosteneffectiviteit die het Bureau Benedenrivieren heeft berekend voor andere maatregelen ter hoogte van de Overdiepse polder (tabel 5.4). In de tabel is een vergelijking gemaakt tussen de mogelijke maatregelen langs de Bergsche Maas en de Amer, die in het programma 'Ruimte voor de Rivier' zijn uitgewerkt. De mogelijke maatregelen zijn in volgorde van kosteneffectiviteit geplaatst (op nummer 1 de hoogste, op nummer 19 de laagste). De kosteneffectiviteit is uitgedrukt in het aantal vierkante meters waarover waterstands­verlaging wordt gerealiseerd, gedeeld door de totale kosten. Uit de tabel blijkt dat de kosteneffectiviteit van zowel de terpen variant als de midden variant relatief gunstig is, vrijwel onafhankelijk van de gehanteerde kostenraming. De varianten worden qua kosteneffectiviteit slechts voorgegaan door maatregelen gericht op het verdiepen van het zomerbed van Bergsche Maas (en Amer). Concreet gaat het om het uitbaggeren van één of beide rivieren. Het is zeer waarschijnlijk dat deze maatregelen geen duurzaam effect sorteren, gezien de continue aanvoer van sediment (slib) uit boven­stroomse gebieden. Bovendien past verdieping van het zomerbed niet in het streven naar ruimtelijke in plaats van technische maatregelen.

N.B: Bij de berekeningen is nog geen rekening gehouden met additionele maatschappelijke baten zoals:

- het voorkomen van maatschappelijke onrust;
- de voorbeeldwerking voor de rest van het rivierengebied (en dus kostenbesparend voor RvR)
- het realiseren van een landbouwgebied met voldoende toekomstperspectief voor de middenlange termijn;
- het realiseren van een duurzame groene buffer tussen de randstad en de Brabantse stedenrij.

Tabel 5.4: Kosteneffectiviteit van maatregelen ter hoogte van de Overdiepse polder

Mogelijke maatregelen ter hoogte van de Bergsche Maas in volgorde van kosteneffectiviteit*	Kosten in miljoenen euro's	Waterstandsverlaging in cm	Kosteneffectiviteit in aantal m ² waterstandsverlaging per miljoen euro's
1. Verdiepen zomerbed Bergsche Maas	86	38	149
2. Verdiepen zomerbed Bergsche Maas en Amer	146	41	99
3. Terpen variant spiegelproject**	91	30	88
4. Midden variant spiegelproject**	69	20	72
5. Overdiepse polder voor landbouw (inhoudelijk = 3)	150	30	53
6. Verbreden zomerbed buitendijks Maas	339	47	35
7. Overdiepse polder gehalveerd (inhoudelijk = 4)	153	20	33
8. Aanleggen groene rivier Land van Heusden en Altena	685	69	29
9. Overdiepse polder voor (natte) natuur	282	31	27
10. Verdiepen zomerbed Amer	60	4	25
11. Aanleggen overlaatgebieden zuidoever	301	12	22
12. Verleggen dijk noordoever	191	16	19
13. Behoedzaam vergraven winterbed buitendijks Maas	274	21	15
14. Verleggen dijk zuidoever	303	18	15
15. Inzetten Oude Maasje aan zuidoever	200	7	9
16. Verlengen Keizersveer zuid- en noordoever	412	11	8
17. Inzetten Gat van de Ham	139	2	5
18. Verlengen Keizersveer zuidoever	318	2	1
19. Verlagen kaden Biesbosch	10	0	0

* Informatie in deze tabel behoudens ** is ontleend aan de zogeheten Blokkendoos (versie 1.09 mei 2003). Voor de kostenraming is uitgegaan van de systematiek Projecten Ramingen Infrastructuur (PRI) gericht op de totale kosten. Hierin zijn ook de kosten van schadevergoeding begrepen, alsook beheer en onderhoud uitgaande van een levensduur van vijftig jaar.

** Ramingen zijn gebaseerd op uitgangspunten en aannamen voor de Overdiepse polder binnen het spiegelproject en hebben uitsluitend betrekking op aanlegkosten.

Conclusies:

- De terpenvariant en de middenvariant hebben een vergelijkbare kosteneffectiviteit; de terpenvariant biedt de grootste absolute waterstandsval.
- Maatregelen in de Overdiepse polder zijn veruit de meest kosteneffectieve in vergelijking met andere mogelijke maatregelen langs de Bergsche Maas, ook bij gebruik van de hoogste kostenschattingsmethode.
- Er bestaan goede mogelijkheden om de uitvoeringskosten sterk te beperken door bijvoorbeeld werk-met-werk te maken.
- Varianten met behoud van landbouw zijn goedkoper dan de natuurvariant.

Tabel 5.5: Indicatieve kostenschattingsmethode van de twee uitgewerkte varianten voor rivierverschuiving in de Overdiepse polder. De hoge en lage schatting zijn door het Spiegelproject uitgewerkt; BBER is de schatting van Bureau Benedenrivieren (voor optimalisatie).

	Terpenvariant		Midden variant	
	Spiegel	BBER	Spiegel	BBER
hydraulische infrastructuur + verkeer				
verhoging Overdiepse kade	25.000.000	15.100.000		
weg Overdiepse kade	2.500.000	3.000.000		
nieuwe waterkering			25.000.000	20.250.000
weg + overig				1.670.000
afgraven / afdekken oude winerdijk	2.500.000	4.000.000	2.500.000	4.000.000
afgraven / afvoeren depot "Stort"	werk met werk	10.200.000	werk met werk	10.200.000

dempen / graven sloten	112.500		150.000	
kavelonsluitingswegen			200.000	
overige bouwkosten		2.000.000		1.839.000
huizen en bedrijven				
sloop gebouwen	691.400	1.070.000	360.800	222.000
verwijderen bovengrondse infrastructuur	648.000		252.000	
aanleg terpen	1.200.000	3.300.000		
tegemoetkoming nieuwbouw	11.292.793	11.900.000	4.987.409	3.360.000
nader te detailleren bouwkosten		3.500.000		3.936.000
verplaatsing militair oefenterrein (tijdelijk?)	p.m.		p.m.	
overige vastgoedkosten		350.000		387.000
bedrijfsvoering				
bijkomende kosten		7.795.000		8.781.000
waardevermindering grond	8.623.000		3.690.000	
vertekpremie	1.662.000		1.662.000	
onteigening grond	2.770.000		2.770.000	
herverkavelingskosten	p.m.		p.m.	
vergoeding herinrichting	602.000		344.000	
Uitvoeringskosten				
engineeringkosten (bodem, bestekken, etc.)	5.550.500	11.101.000	6.277.000	12.554.000
Subtotaal 1	63.152.193	73.316.000	48.193.209	67.199.000
indirecte kosten		12.885.000		12.983.000
onvoorzien kosten	13.630.439	25.314.000	9.638.642	26.050.000
Subtotaal 2	76.782.632	111.515.000	57.831.851	106.232.000
BTW 19%	14.588.700	21.187.850	10.988.052	20.184.080
Totaal	91.371.332	132.702.850	68.819.902	126.416.080

Schade bij overstroming	1.337.000	2.709.000	1.117.559	3.064.000
kosten klein Beheer en Onderhoud (CW)		16.335.000		16.427.000
herinversteringskosten (CW)		2.546.000		2.591.000

Rekenbasis	Spiegel	BBER	Spiegel	BBER
referentiewaarde grond	€ 40.000 / ha	€ 40.000 / ha	€ 30.000 / ha	
waardedaling grond na aanwijzing	50%		50%	
vertrekpercentage per afgestane ha	30%		30%	
ophogen Overdiepse kade	€ 5.000 / m			
nieuwe winterdijk			€ 5.000 / m	
engineeringkosten	50% BBER	€ 11.101.000	50% BBER	€ 12.554.000
onvoorzien	20%	35%	20%	35%
schade	voorjaar		voorjaar	

7 Overwegingen voor een advies

7.1 Veiligheidsopties voor de korte en de lange termijn

Taakstelling. Ten opzichte van het randvoorwaardenboek 1996, is in 2001 de taakstelling voor de dijken langs de Bergsche Maas verhoogd. De maximale verhoging bedraagt 60cm, precies ter hoogte van de Overdiepse polder. Deze vrij plotselinge verhoging wordt verklaard door nieuwe wetenschappelijke inzichten in de interactie tussen rivierafvoer en opzet vanuit zee die juist ter hoogte van de Overdiepse polder beide van invloed zijn. Deze nieuwe inzichten zijn verwerkt in verbeterde simulatiemodellen die tot bovengenoemde uitkomsten leidden. Verwachtingen ten aanzien van de toename van piekafvoeren door de rivier en een stijging van de zeespiegel zijn dus beide van invloed op de lange termijn vooruitzichten voor de Bergsche Maas ter hoogte van de polder. De schattingen voor de toename van de waterstanden op de lange termijn zijn slechts indicatief en variëren van 50 cm tot 150 cm extra verhoging.

Taak PKB studie. Voor de korte termijn (tot 2015) moet er in de PKB studie in beginsel via rivierverruiming een oplossing voor deze taakstelling gezocht worden. Hierbij moet volgens de opdracht van de PKB studie ook gekeken worden naar de te verwachten ontwikkelingen op langere termijn. Dit om te voorkomen dat er maatregelen genomen worden voor de korte termijn, die een oplossing voor de lange termijn in de weg staan (zogenaamde "geen spijt" maatregelen).

Strategieën. De besluitvorming over beveiliging tegen overstroming langs de Bergsche Maas kan volgens een drietal strategieën verlopen:

1. **DIJKEN.** Op korte termijn kan de overhoogte én oversterkte van de dijken aan de noord- en zuidzijde van de gehele rivier voldoende blijken te zijn; een aantal laaggelegen punten moeten worden opgehoogd (zoals aan de Overdiepse zijde de sluis in het Oude Maasje en de primaire waterkering ter hoogte van het Capelsche veer).
Voor de verwachte MHW stijging op de lange termijn zijn twee varianten binnen deze strategie voorstelbaar:
  - a) de dijken blijken voldoende sterk om de verwachte maximale verhoging te kunnen keren en de zwakke punten zijn reeds op deze (over)hoogte gebracht.
  - b) een ronde dijkverzwaring blijkt noodzakelijk.

De Overdiepse polder blijft dus permanent droog. Deze strategie is evenwel niet in overeenstemming met het nieuwe veiligheidsbeleid.

2. **UITSTEL.** Op korte termijn kan de overhoogte én oversterkte van de dijken aan de noord- en zuidzijde van de gehele rivier voldoende blijken te zijn; laaggelegen punten worden opgehoogd. Op lange termijn blijken de dijken niet voldoende sterkte te bieden en is alsnog ruimte voor de rivier noodzakelijk.

De Overdiepse polder blijft tot 2015 permanent droog, maar wordt daarna alsnog heringericht om ingezet te kunnen worden voor waterberging.

3. **DUURZAAM.** Uitgaande van het recente inzicht, zoals ook verwoord in het nieuwe waterbeleid, dat Nederland behoefte heeft aan robuuste en duurzame oplossingen voor waterbeheer en veiligheid, wordt op korte termijn al gezocht naar mogelijkheden tot rivierverruiming. De vraag of de dijken voor de korte termijn voldoende sterkte zouden hebben doet in deze gedachtegang niet ter zake omdat

het nieuwe waterbeleid vastgesteld heeft dat dijkverhoging op de lange termijn een doodlopende weg is. Dit geldt zeker in een gebied waar zowel verhoging van rivierafvoer als stijging van de zeespiegel van invloed zijn.

De Overdiepse polder wordt dus op korte termijn al ingericht om in situaties van extreem hoog water als meestromend deel van de Bergsche Maas aan een significante verlaging van het waterpeil te kunnen bijdragen. De enige relevantie van de korte en lange termijn discussie ligt in de ontwerphoogte van een overlaat (als voor deze technische oplossing gekozen wordt). Deze hoogte bepaalt namelijk wat de verwachte overstromingsfrequentie is; er moet bij aanleg al rekening gehouden worden met een verwachte toename in de toekomstige overstromings-frequentie voor die hoogte.

Tabel 6.1: veiligheidsstrategieën Overdiepse polder voor korte en lange termijn

	<i>korte termijn (tot 2015)</i>	<i>lange termijn (2015 – 2100?)</i>
taakstelling ter hoogte van de Overdiepse polder	+ 60cm in 2001 t.o.v. 1996	50 cm tot 150 cm extra
<i>Strategie 1</i>	overhoogte dijken + versterking lage punten	1a: dijken voldoende opgehoogd 1b: volgende ronde dijkverzwaring
<i>Strategie 2</i>	overhoogte dijken + versterking laagste punten	inzet polder voor rivierverruiming
<i>Strategie 3</i>	inzet polder voor rivierverruiming	kans op inzet van polder neemt toe

Vanuit het perspectief van de bewoners worden de strategieën anders beoordeeld dan vanuit het perspectief van de overheid. Dit is vooral gelegen in verschillende percepties van wat korte en lange termijn inhouden (zie hoofdstuk 2). Omdat beslissingen voor de bedrijfsvoering mede bepaald worden door overheidsbeslissingen ten aanzien van het gebied, worden de bewoners van de polder geconfronteerd met een als onredelijk lang ervaren uitstel van besluitvorming. Dit is natuurlijk geen nieuws, maar in het geval van het rivierengebied wordt de ontwikkeling van het gehele gebied op slot gezet in afwachting van enkelvoudige besluitvorming voor het gehele rivierengebied. Hierin moet een afweging gemaakt worden tussen alle voorstelbare deeloplossingen. Vervolgens moet dit voor maatschappelijke inspraak opengesteld worden en een politieke discussie volgt in Eerste en de Tweede Kamer alvorens een besluit kan worden genomen.

Wat betreft de drie strategieën voor besluitvorming is vanuit de bewoners geredeneerd het volgende te zeggen:

1. **Dijken:** acceptabel indien lange termijn zekerheid wordt geboden in een zo vroeg mogelijk stadium. (In de perceptie van de bewoners blijft de schaduw van mogelijke rivierverruiming boven het gebied hangen omdat de overheid in dit opzicht als onbetrouwbaar wordt gezien; zekerheid moet dus wettelijke of vergelijkbare status hebben).
2. **Uitstel:** onacceptabel.
3. **Duurzaam:** acceptabel indien op zo kort mogelijke termijn zekerheid wordt geboden dat de in het Spiegelproject ontwikkelde voorkeursvariant wordt overgenomen, inclusief de voorgestelde regelingen.

7.2 Een Spiegelproject als "geen spijt" ingreep voor rivierverruiming

Machteloos?

Uit bovenstaande beschouwing blijkt dat de bewoners van de Overdiepse polder zich gevangen voelen in een machteloze situatie. Zij hebben zich herhaaldelijk in het openbaar afgevraagd of zij moeten meewerken aan het Spiegelproject om een constructieve bijdrage aan de oplossing van het waterprobleem te leveren, of dat zij alle mogelijke procedurele middelen zullen gebruiken om de aanwijzing van de polder tot waterbergingsgebied aan te vechten.

Constructief of dwars liggen?

Het in dit document gepresenteerde product is het resultaat van intensieve samenwerking tussen bewoners, bewonersvereniging, kerngroep en project team. Het product is voor Nederlands redelijk uniek te noemen. Desalniettemin houden de bewoners de mogelijkheid om alle verdere medewerking te stoppen nadrukkelijk open. Hoe langer de duidelijkheid ten aanzien van de toekomst van de polder uitblijft, hoe moeilijker het zal worden om de samenwerking op dezelfde constructieve basis voort te zetten.

Een spiegel voor Ruimte voor de Rivier?

Niettegenstaande deze wat sombere en dreigende beschouwing, liggen er ons inziens goede mogelijkheden om de verkennende fase van het Spiegelproject om te vormen tot een werkelijk uitvoerend project. En wel nadrukkelijk vooruitlopend op de definitieve vaststelling van de PKB Ruimte voor de Rivier. De motivatie hiervoor is dat de uitvoering van het PKB besluit een enorme operatie zal zijn waarmee in Nederland nog geen praktische ervaring is opgedaan. De Overdiepse polder als spiegel voor het gehele rivierengebied kan noodzakelijke lessen opleveren, die draagvlakvergroten en kostenbesparend kan werken. Bovendien kan op kleine schaal ervaring worden opgedaan met de bijmeervoudig ruimtegebruik horende noodzakelijke afstemming op procedureel, juridisch en bestuurlijk gebied.

Voorwaarde: spiegel-pilot Overdiep levert zonder spijt robuuste veiligheid

De eerste voorwaarde waaraan voldaan moet worden om de Overdiepse polder pilot tot uitvoering te kunnen brengen is dat de maatregelen een geen-spijt karakter moeten hebben. Met ander woorden, de ingrepen moeten hoe dan ook nuttig en noodzakelijk zijn.

Dit valt volgens de volgende stappen vast te stellen:

- Een ingreep is noodzakelijk vanwege de nu al geldende taakstelling. De vraag moet echter beantwoord worden of eventuele maatregelen elders in het rivierengebied deze taakstelling zouden kunnen ondervangen. Gezien de omvang van de taakstelling en het feit dat het gebied zowel invloeden van boven- als benedenstreams ondergaat is dit moeilijk voorstelbaar. De uitkomsten van de blokkendoos geven mogelijk al helderheid.
- Als de exercitie met de blokkendoos geen eensluidende conclusie toestaat zal gewacht moeten worden tot de alternatieven definitief zijn uitgewerkt. Als in alle alternatieven maatregelen ter hoogte van de Overdiepse polder noodzakelijk blijken te zijn, komt het aan op een politieke keuze met onzekerheden (zie verderop)

Bijkomend voordeel; duurzame groene ruimte (landbouw en rust nabij Deltametropool)

- Uitvoering van het Spiegelproject Overdiepse polder als geen-spijt maatregel voor veiligheid tegen water, heeft een bijkomende voordeel voor het volle Nederland. De inwoners van steden en dorpen blijven behoefte hebben aan een groen 'decor' voor ontspanning en rust. Ook bedrijven vinden het belangrijk dat de omgeving van hun

vestiging voldoende 'groen' is. (Ruimtelijk Planbureau 2003, Ruimte in debat).

- Overdiep kan deze maatschappelijke behoefte invullen met de aanwezige landbouw. Door combinatie van verschillende diensten is het gebied economisch rendabel te maken: de landbouw als eigenaar produceert groen landschap nabij de Deltametropool, bergt water om overstroming elders te voorkomen en draagt bij aan een levensvatbare agrarische sector (productie binnen Europese extensiviteitsnormen).

Politiek kan kiezen ondanks onzekerheden en mét financieel voordeel

- Meer studie zal het makkelijker maken om een strategie, zoals in paragraaf 1.1 omschreven, te kiezen. Maar de onderzoeken zullen nooit 100% zekerheid opleveren. De politieke keuze over Overdiep is dus in zekere zin de lakmoesproef voor het nieuwe beleid ten aanzien van waterbeheer. Wordt er, in lijn met het beleid, werkelijk voor een robuuste en duurzame oplossing gekozen, of stellen we deze keuze uit en gaan we door met ophogen van dijken.
- Indien gekozen wordt voor dijkverhoging, is men dan bereid om de Overdiepse polder direct en definitief van de kaart van mogelijke rivierverruimingsgebieden te halen?
- De nieuwe randvoorwaarden voor de Bergsche Maas laten een grote toename zien in de maatgevende hoogwaterstand; alhoewel wettelijk verplicht, is het gebied nu niet afdoende beschermd. In uitvoering nemen van het project zou in ieder geval laten zien dat de overheid zich aan eigen wetten tracht te houden. Bij gewone voortzetting van de procedures zou het gebied de komende jaren nog een aanzienlijke overschrijding van de veiligheidsnorm kennen.
- Het waterstandverlagende effect van een meestromende Overdiepse polder strekt zich bovenstrooms uit en wel zodanig dat hier geen additionele maatregelen tot dijkverhoging of rivierverruiming meer nodig zijn. Het uitstralingseffect van de maatregel is dus aanzienlijk.
- Zekerheid op korte termijn voor de bewoners van de polder, als kleine genoegdoening voor de vele honderden uren die zij vrijwillig en zonder kostenvergoeding in het spiegelproces hebben gestoken.
- Cash flow. Het op korte termijn in uitvoering nemen van maatregelen in de Overdiepse polder loopt wat financiering betreft vooruit op andere grote interventies. Dit is gunstig voor een evenwichtige spreiding van de kosten van het proces van rivierverruiming.

De nevengeulen.

In 2004 zou een aanvang genomen worden met het graven van de nevengeul in de Overdiepse uiterwaard ter compensatie van de keersluis bij Heusden. Deze nevengeul is noodzakelijk als compensatie voor het verlies aan waterberging achter de reeds gebouwde sluis. De nevengeul heeft een marginaal effect op de waterstand en is, gezien de grote hoeveelheden grondverzet en het onderzoek naar resten munitie uit de 2^e wereldoorlog kostbaar. Voor de te realiseren waterstands daling van 17 millimeter wordt gerekend op kosten van ruim € 10 mln.

Onder bewoners en projectteam is de vraag gerezen of dit geld niet beter besteed kan worden aan een meer kosteneffectieve en allesomvattende oplossing voor de Bergsche Maas in de vorm van rivierverruiming in de polder. Zeer recent hebben de colleges van Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant en Gelderland naar aanleiding van actuele kostenramingen zich uitgesproken voor een onderzoek naar beter renderende alternatieven. Gedeputeerde Staten zijn ook overtuigd dat een prima alternatief voorhanden is: de

Overdiepse polder. Het is nu al duidelijk dat de Overdiepse polder een veel grotere bijdrage kan leveren aan verlaging van de waterstand dan de nevengeulen, en tegen belangrijk lagere kosten.

Beide provincies willen in overleg met betrokken partijen onderzoeken of de compensatie voor de keersluis in het Heusdensch Kanaal niet beter kan plaatsvinden in combinatie met de rivierverruiming in de Overdiepse polder. In afwachting van het onderzoek is de aanleg van de nevengeulen voorlopig opgeschort.

Colofon

Initiatiefnemers

- Vereniging "Belangengroep Overdiepse polder"
- Bezinningsgroep Water
- Habiforum
- Stuurgroep Benedenrivieren

Auteurs

- Peter van Rooy (projectregisseur, Habiforum, Gouda)
- Roel Slootweg (projectleider, SevS, Oegstgeest)

Bijdragen aan het onderzoek

- René Bol (Bureau Benedenrivieren, Rotterdam)
- Ad van Dortmont (Accanto, Utrecht)
- Jan Hoevenaars (ANA, Gilze)
- Twan Tiebosch (Accanto, Utrecht)

Begeleidende kerngroep

- Ben van den Reek (Provincie Brabant; voorzitter)
- Wim Bink (Vereniging "Belangengroep Overdiepse polder")
- René Bol (Bureau Benedenrivieren)
- Sjaak Broekmans (Vereniging "Belangengroep Overdiepse polder")
- Annemiek Demon (Rijkswaterstaat, directie Zuid Holland)
- Gert Moolenschot (Gemeente Waalwijk)
- Kees van Lieren (Waterschap De Dongestroom)
- Ab van Luin / Peter van Rooy (Habiforum)
- Piet Polak (Hoogheemraadschap van West Brabant)
- Lieve Römken (Ministerie van LNV)
- Jaap Sonnevijlle (Provincie Noord Brabant)
- Eelke Turkstra (Bureau Benedenrivieren)
- Marcel Vermeulen (Ministerie van VROM)
- Francis Witmer (Gebiedscommissie De Wijde Biesbosch)

Fotografie

- Provincie Noord-Brabant (luchtfoto)
- Roel Slootweg
- Wim Wagemakers (groepsfoto bewoners)

Kaartmateriaal

Topografische Dienst Emmen

De verkenning is gefinancierd door de projectorganisatie 'Ruimte voor de Rivier' (60%), Habiforum (30%) en Accanto (10%). De fasering van een spiegelproject is als volgt:

- Initiatief en Besluitvorming over vervolg
- Verkenning en Besluitvorming over vervolg
- Planstudie en Besluitvorming over vervolg
- Wettelijke procedures.

Informatie

Habiforum, Postbus 420, 2800 AK Gouda (info@habiforum.nl; www.habiforum.nl)

Accanto, Reyer Anslstraat 68, 3522 DK Utrecht (accanto@accanto.nl / www.accanto.nl)

SevS: Juffermansstraat 5, 2341 JH Oegstgeest (SevS@SevS.nl)

ANA: Driehoek 15, 5126 NX Gilze (hoevenaars.ana@wxs.nl)

Bijlage 1: Verantwoording

Vanwege het vernieuwende en dus onvoorspelbare karakter van de verkenning ion het kader van het Spiegelproject Overdiepse polder was vooraf onduidelijk of het project volledig volgens plan zou verlopen. Aan het einde gekomen en terugkijkend op de afgelopen 12 maanden dan constateren wij dat de voorziene producten geleverd zijn, hoewel de volgorde van deelactiviteiten niet geheel volgens het vooraf opgestelde tijdsschema is uitgevoerd.

Vermeld moet worden dat het project, op nadrukkelijk verzoek van de secretaris van de Stuurgroep Benedenrivieren, in juni 2002 van start is gegaan, alhoewel er op dat moment nog geen contract bestond tussen Rijkswaterstaat en Habiforum en dientengevolge ook niet tussen Habiforum en het uitvoerende consortium onder leiding van Accanto. Onduidelijkheid over contractuele voorwaarden heeft vertragend gewerkt op de uitvoering van het project. Het contract is eind oktober tot stand gekomen. De financiering van het project wordt gegarandeerd door Ruimte voor Benedenrivieren (60%), Habiforum (30%) en het uitvoerende consortium o.l.v. Accanto (10%).

De voortgang van het project is aan de hand van een aantal vastgestelde momenten of zichtbare producten te toetsen: (i) de bijeenkomsten van de kerngroep, (ii) de bewoners-bijeenkomsten en (iii) de geleverde producten.

1. Bijeenkomsten van de Kerngroep vonden plaats op:

	<i>Datum</i>	<i>plaats</i>	<i>hoofdthema</i>
1.	4 juli 2002	provinciehuis	start bijeenkomst
2.	17 sept. 2002	provinciehuis	eerste tussenrapportage
3.	11 oktober 2002	provinciehuis	go / no go notitie
4.	17 dec. 2002	Overdiep	locatiebezoek Overdiepse polder
5.	2 juli 2003	provinciehuis	concept eindrapport

2. Bijeenkomsten met de bewoners van de polder vonden plaats op:

	<i>datum</i>	<i>plaats</i>	<i>hoofdthema</i>
1.	31 oct. 2002	Overdiep	kennismaking en introductie Spiegelproject
2.	13 nov. 2002	Waspik	verkenning mogelijke alternatieven
3.	18 dec. 2002	Waspik	verslag van schriftelijke reacties; discussie alternatieven
4.	15 jan. 2003	Waspik	terug naar 2 alternatieven
5.	12 febr. 2003	Waspik	toelichting hydraulische berekeningen door Bureau BER
6.	12 maart 2003	Waspik	discussie inrichtings- en schaderegeling
7.	2 juli 2003	Waspik	toelichting getallen en vaststelling voorkeursalternatief

3. Overzicht van te leveren producten per projectstap en de werkelijk gerealiseerde producten.

<i>voorstel</i>	<i>voorzien product</i>	<i>gerealiseerd product</i>
A) Startoverleg kerngroep	1: werkplan	Verslag met werkafspraken kerngroep en data bijeenkomsten + powerpoint presentatie "projectplan"
B) Inhoudelijke schets	2: situatieschets	Kerngroep 2 – bijlage 1: Situatieschets, waterhuishoudkundig perspectief en ruimtelijk perspectief. Hoofdstuk 2 eindrapport
C) Bestaand beleid en initiatieven	3: Beleidskaders van toepassing op de Overdiepse polder	Kerngroep 2 – bijlage 1: Situatieschets, waterhuishoudkundig perspectief en ruimtelijk perspectief. Hoofdstuk 3 eindrapport
D) Lokaal	4: Ideeën en eisen	Bronnen: voorstel bewonersvereniging, 18 persoonlijke

<i>voorstel</i>	<i>voorzien product</i>	<i>gerealiseerd product</i>
perspectief	van bewoners voor een leefbare toekomst	interviews, afstemming met bestuur bewonersvereniging. Hoofdstuk 5 eindrapport.
E) Hydraulische randvoorwaarden	5: <i>Hydraulische effectiviteit Overdiepse polder deel 1</i>	Kerngroep 2, bijlage 2. Verkenning waterstandsverlagend effect van rivierverruimende maatregel Overdiepse polder (Bureau BER). Opgenomen in hoofdstuk 4 eindrapport.
Go / No go	6: Tussen rapportage	Go / No go notitie t.b.v. stuurgroep BER, besproken in kerngroep 3 op 11 oktober '02 Opgenomen in hoofdstuk 4 eindrapport
F) Ontwerpsessie	7: alternatieve ontwerpen	Interactieve sessies met bewoners. Vastgelegd in 2 ^e tussenrapportage in kerngroep, februari 2003. Hoofdstuk 6 eindrapport.
G) Bestuurlijke omdenksessie	8: uitvoeringsstrategie	Consultatie ronde langs bestuurders. Hoofdstuk 7 eindrapport + advies.
H) Hydraulische consequenties ontwerp	9: <i>Hydraulische effectiviteit Overdiepse polder deel 2</i>	2-dimensionale hydraulische berekeningen van 2 voorkeursvarianten door Bureau BER. Opgenomen in hoofdstuk 6 eindrapport.
I) Werksessie effecten	10: <i>consequenties voor inrichting, gebruik en beheer</i>	Individuele interviews, overleg met vereniging en interactieve sessies met bewoners waarin regelingen voor inrichting en gebruik zijn opgesteld. Tevens indicatieve schatting van maatschappelijke kosten en baten Hoofdstuk 6 eindrapport.
J) Kansen en dilemma's	11: <i>Meervoudig gebruik van Overdiepse polder</i>	Mogelijkheden tot verruiming van meervoudig gebruik om tot versterking van de maatschappelijke baten te komen; identificatie van strategische partners voor een vervolg. Hoofdstuk 7 eindrapport + advies
K) Omgaan met dilemma's	12: <i>Bestuurlijke kansen en dilemma's: plan van aanpak</i>	Consultatieronde langs bestuurders. Hoofdstuk 7 eindrapport + advies
L) Concept eindrapport	<i>bespreking 5^e kerngroep</i>	juli 2003.
M) Publiek debat		Spiegeldagen: 22 November 2002 en 21 november 2003

Naast de hierboven genoemde producten zijn er bijdragen geleverd aan de nieuwsbrief van de gebiedscommissie Wijde Biesbosch en is er een kleurenbrochure van 6 A4 pagina's samengesteld die door Habiforum is uitgegeven.